

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DAVAMLI İNKİŞAFIN
SİĞORTA AMİLİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Babayeva Xavər Əli qızı

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__-ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DAVAMLI İNKİŞAFIN
SİĞORTA AMİLİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Sığorta işinin təşkili

Qrup: 626

Magistrant:

Babayeva Xavər Əli qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Səmədzadə Elşad Ziyad oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ-2022

Elm andı

Mən, Babayeva Xavər Əli qızı and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası şəraitində davamlı inkişafın sığorta amili” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DAVAMLI İNKİŞAFIN SIĞORTA AMİLİ XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Bəşəriyyət zaman-zaman pandemiyalarla üzləşdiyi üçün tədqiqatın mövzusu hər zaman aktualdır. Dünyada qədim və dayanıqlı sahələrdən olan sığorta da iqtisadiyyat, cəmiyyət üçün önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Pandemiya bir çox sahələrə yeniliklərin yaranmasına səbəb oldu. Koronavirus xəstəliyi gələcəkdə bitsə belə, amma onun gətirdiyi dəyişikliklər hələ uzun müddət qalacaq. Pandemiya və digər risklərlə mübarizənin ən yaxşı üsullarından biri sığortadır.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycan sığorta bazarını təhlil etmək, daha da inkişaf etməsi üçün təkliflər verməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: müşahidəetmə, sintez, analiz, müqayisə, empirik təsvirətmə.

Tədqiqatın informasiya bazası: Yerli və xarici alimlərin pandemiya, sığorta, davamlı inkişaf sahəsində tədqiqatları, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Dünya Bankının, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf təşkilatının, yerli və xarici sığorta şirkətlərinin, statistikaları, hesabatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: 2021-ci il üzrə dünya sığorta bazarı üzrə göstəricilərinin olmaması, pandemiya və post-müharibə ilə əlaqədar aparılmış tədqiqatların azlığı, Azərbaycanda rəsmi qurumların sığorta ilə bağlı daha detallı məlumatların açıqlanmamasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya mövzusu yeni olduğu üçün aparılmış tədqiqat da yeni hesab olunur. Praktiki nəticələri sığorta növləri üzrə Azərbaycanda sığorta şirkətləri üçün yeniliklərin olmasıdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: bank, səhiyyə, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, turizm, logistika və s.

Açar sözlər: davamlı inkişaf, sığorta, pandemiya.

INSURANCE FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF CORONAVIRUS PANDEMIC SUMMARY

The actuality of the subject: The topic of research is always relevant, as mankind from time to time faces pandemics. Insurance, one of the oldest, most sustainable industries in the world, is also important for the economy, society. The pandemic has led to innovations in many areas. Even if the coronavirus disease ends in the future, the changes it brings will remain for a long time. One of the best ways to deal with pandemics, other risks is insurance.

Purpose and tasks of the research: Analyzing Azerbaijan insurance market, making proposals for its further development.

Used research methods: observation, synthesis, analysis, comparison, empirical description.

The information base of the research: Research of local, foreign scientists in the field of pandemic, insurance, sustainable development, legislation of the Republic of Azerbaijan, statistics, reports of the State Statistics Committee, the Central Bank of the Republic of Azerbaijan, the World Bank, the Organization for Economic Cooperation and Development, local, foreign insurance companies were used.

Restrictions of research: the lack of indicators on the world insurance market in 2021, the lack of research on pandemics, post-war, the failure of official bodies in Azerbaijan to disclose more detailed information on insurance.

The novelty and practical results of investigation: As the topic of the dissertation is new, the research is also considered new. The practical result is the availability of innovations for insurance companies in Azerbaijan by type of insurance.

Scientific-practical significance of results: banking, health, agriculture, transport, tourism, logistics, etc.

Keywords: sustainable development, insurance, pandemic.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ASF	Aqrar Sığorta Fondu
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
DSMF	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu
DİM	Davamlı İnkişaf Məqsədi
ƏƏSMN	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
ƏSF	Əmanətlərin Sığortalanması Fondu
İSB	İcbari Sığorta Bürosu
İTSDA	İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi
TƏBİB	Tibbi Ərazi Bölmələrini İdarəetmə Birliyi

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	DAVAMLI İNKİŞAF VƏ SIĞORTA ANLAYIŞLARININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
	1.1. Davamlı inkişaf konsepsiyasının meydana gəlməsi, mahiyyəti.....	12
	1.2. Sığortanın yaranması, mahiyyəti və iqtisadiyyatda rolu.....	18
II FƏSİL.	KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ SIĞORTA BAZARININ VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....	31
	2.1. Dünya sığorta bazarında cari vəziyyətin təhlili.....	31
	2.2. Azərbaycan sığorta bazarında mövcud vəziyyətin təhlili.....	37
III FƏSİL.	DAVAMLI İNKİŞAFIN YENİ ÇAĞIRIŞLARI QARŞISINDA AZƏRBAYCAN SIĞORTA BAZARI.....	57
	3.1. Post-pandemiya dövründə Azərbaycan sığorta bazarının inkişaf perspektivləri.....	57
	3.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpa layihələrində sığorta məhsullarının rolu.....	63
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	71
	Cədvəllərin siyahısı.....	77
	Şəkillərin siyahısı.....	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Tədqiqatın mövzusu təkcə indiki dövr üçün deyil bütün dövrlər üçün aktual mövzudur. Çünki bəşəriyyət zaman-zaman kütləvi səviyyəli yoluxucu xəstəliklərlə üzləşir. Sözsüz ki, COVID-19 pandemiyası təkcə tibb cəbhəsinə deyil, iqtisadiyyata da öz təsirini göstərdi və yeni çağırışlar yaratdı. Pandemiya zamanı qapanmalar olduğu üçün bir çox insan müvəqqəti olaraq öz işlərindən uzaqlaşdı və ya onlayn iş rejiminə keçdi. Təbii ki, gəlirlərin azalması insanların da maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsinə, maliyyə risklərinin özünü qabarıq şəkildə göstərməsinə gətirib çıxardı.

Məlum olduğu kimi pandemiya insanları daha çox elektron xidmətlərdən istifadə etməyə məcbur etdi. Rəqəmsallaşmanın müsbət cəhətləri olduğu kimi eyni zamanda bu kiber təhlükələrin, hücumların da artmasına səbəb olur. Bu risklər baş verdiyi halda da bir çox insanlara, şirkətlərə ziyan dəyir.

Bütün bu sadalanan və sadalanmayan risklərə qarşı ən effektiv yol riskləri vaxtında qiymətləndirib sığorta xidmətlərindən istifadə etməkdir.

2020-ci ildə şanlı ordumuz Ali Baş Komandan Cənab İlham Əliyevin başçılığı ilə tarixi torpaqlarımızı işğaldan azad etdi. Hal-hazırda həmin ərazilərdə bərpa-quruculuq işləri sürətlə davam edir. Düşünürəm ki, bərpa işlərində sığorta xidmətlərinin də rolu olacaq. Çünki hər yerdə olduğu kimi burada da sahibkarlıq riskləri mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün işğaldan azad olunmuş ərazilərdə ağıllı şəhər, ağıllı kənd layihələri də uğurla həyata keçirilir. Bu layihələrdə kiber risklərə qarşı sığorta təminatından istifadə etmək ,zənnimcə, faydalı olar.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dissertasiyada problemin qoyuluşu koronavirus pandemiyası zamanı və post-pandemiya dövründə sığorta bazarını nələr gözlədiyini təhlil etmək və gələcəkdə baş verə biləcək risklər, böhranlar zamanı sığorta vasitəsilə dəymiş ziyanın mümkün qədər azaldılmasına nail olmaqdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan sığorta bazarını dərinlən öyrənmək və onun inkişafında dünya təcrübəsinə yiyələnərək daha da inkişaf etməsinə vəsilə olmaqdır. Buna görə tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan sığorta bazarını təhlil etmək;
2. Ölkə sığorta bazarında mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılmasında inkişaf etmiş sığorta bazarına malik ölkələrin təcrübələrini tədqiq etmək;
3. Həmin təcrübələrin ölkə sığorta bazarına tətbiqi üçün təkliflər vermək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektini Azərbaycan sığorta bazarının iştirakçıları, predmetini isə davamlı inkişaf şəraitində sığorta fəaliyyətinin əhəmiyyətinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: müşahidə etmə, müqayisə sintez, analiz, empirik təsvir etmə.

Müşahidə metodunda pandemiya zamanı dünya və Azərbaycan sığorta bazarında baş verənlər müşahidə edilib. Araşdırma zamanı aydın oldu ki, həm dünya, həm də Azərbaycan sığorta bazarı pandemiya zamanı böyüyüb. Dünya sığorta bazarında həyat sığortası üzrə yığımlarda azalma, qeyri-həyat sığortası üzrə yığımlarda artım olub. Zənnimcə, bunun səbəbi insanların gəlirlərinin azalması, qeyri-həyat sığorta sahəsinə daxil olan tibbi sığortaya marağın artması ola bilər. Belə ki, həyat sığortası sahəsinə daxil olan sığorta məhsulları yığım xarakteri daşdığı üçün insanlar gəlirləri azaldıqca yığım barəsində deyil cari xərcləri barəsində daha çox düşünür. İqtisadi cəbhədəki savaşıları ilə tez-tez gündəmdə olan iki böyük dövlət-ABŞ və Çin dünya sığorta bazarının 50 faizindən çox paya sahibdir. Maraqlıdır ki, Çin sığorta bazarı da ABŞ-a nisbətən pandemiya dövründə daha çox böyüyüb. Avropa ölkələrinin bir qisminde və Avstraliyada isə ciddi şəkildə kiçilmə olub.

Müqayisə metodunda isə Azərbaycan sığorta bazarı 2018-2021-ci illər üzrə, Rusiya və Türkiyə sığorta bazarı ilə müqayisə olunub. Təhlil nəticəsində məlum olub ki, bu illər ərzində 2019-cu il Azərbaycan sığorta bazarı üçün uğurlu olmayıb. Sonrakı digər illərdə isə ölkə sığorta bazarında böyümə olub.

Empirik təsviretmə metodunda Mərkəzi Bank, Dövlət Statistika Komitəsi, Dünya Bankı, İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatının açıqladığı statistik göstəricilər və müəllif tərəfindən aparılan hesablamaya qrafik, diaqram, cədvəl şəklində təsvir olunub.

Analiz metodunda, əsasən, Azərbaycan sığorta bazarı könüllü və icbari sığorta sinifi, həyat və qeyri-həyat sığorta sahəsi hissələrinə bölünürək təhlil olunub. Hər bir hissə ayrı-ayrılıqda təhlil olunub. Bundan əlavə, icbari tibbi sığorta, aqrar sığorta sahəsi də təhlil olunub.

Sintez metodunda isə analiz zamanı əldə edilən nəticələr əsasında Azərbaycanda sığorta ilə bağlı ümumiləşmiş nəticəyə gəlinib ki, Azərbaycanda sığorta sahəsi inkişaf etməkdədir. Sığorta bazarının böyüməsi, şəffaflığın təmin olunması üçün görülən işlər təqdirə layiqdir. Başqa bir mühüm nailiyyət son illər əhalidə sığorta savadlılığının artırılması işində Mərkəzi Bank, digər qurumlar, media tərəfindən görülən işlərdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın nəzəri əsaslarını E.Səmədzadə, Z.Məmmədov, Ə.Ələkbərov, N.Xudiyev, B.Ataşov, A.Hüseynova, İ.Cəfərov, E.Salahov, M.Hüseynov, U.İbrahimli, C.Saks, C.Qruber kimi yerli və xarici alimlərin davamlı inkişaf, maliyyə bazarı, sığorta sahələrində tədqiqatları, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, İcbari Sığorta Bürosunun, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Dünya Bankının, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: dünya sığorta bazarı üzrə 2021-ci il statistik göstəricilərin əldə oluna bilməməsi olub. Bundan əlavə tədqiqatın mövzusu yeni olduğu üçün pandemiyanın Azərbaycan sığorta bazarına təsiri ilə bağlı aparılan tədqiqatların az olmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: tədqiqat mövzusu yeni olduğu üçün aparılan araşdırma da yeni hesab olunur. Elmi yenilik sığorta anlayışına fərqli baxış bucağıdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Praktiki əhəmiyyəti sığorta məhsullarına rəngarənglik qatdığımız üçün sığorta şirkətləri üçün yeni imkanların

açılması olacaq. Tətbiq sahələri isə tibb, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, turizm, logistika, bank, sığorta və s.

I FƏSİL. DAVAMLI İNKİŞAF VƏ SİĞORTA ANLAYIŞLARININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Davamlı inkişaf konsepsiyasının meydana gəlməsi, mahiyyəti

“Daha yaxşı yer düzəlt
Sənin üçün, mənim üçün.”

“Dünyanı sağalt” adlı mahnıdan bir parça (<https://g.co/kgs/ipDX69>)

Planetimizin bir tərəfində digər planetlərə getmək barəsində düşünülürkən, digər tərəfində isə bir kənddən digərinə getmək üçün isə normal yol infrastrukturu yoxdur. Bəzi yerlərdə insanlar bolluq, rifah içində, əmin-amanlıq, sülh şəraitində yaşayarkən, bəzi yerlərdə isə gündəlik ehtiyaclarını ödəyə bilməyənlər, fotoaparatu silah zənn edib təslim olan uşaqlar var. Dünya iqtisadiyyatında proseslərin gücləndiyi zamanda əldə edilən nəticələr hamı və hər sahə üçün faydalıdır mı? İnkişaf gələcək nəslə nə deyir?

Tez-tez mətbuatda ətraf mühitlə bağlı həyəcan təbillərinin çalındığını eşidirik. İqlim dəyişikliyi, su ehtiyatlarının tükənməsi, havanın çirklənməsi, xəstəliklər barədə xəbərlərlə demək olar ki, hər gün rastlaşırıq. Bəs təbiətlə cəmiyyət arasında balans necə qurulmalıdır? Necə olmalıdır ki, qazanılan nailiyyətlər sabah peşmanlıq səbəbi olmasın, inkişaf davamlı olsun?

Bir aforizmdə deyilir: “Sən gələcəyi dəyişə bilməzsən, amma öz vərdişlərini dəyişə bilərsən və əmin ol ki, vərdişlərin gələcəyi dəyişəcək.” O zaman belə deyə bilərik ki, bu gün dünənin, sabah isə bu günün əsəridir. Sabahı, gələcəyi düşünmək bugünkü nəslin borcudur. Davamlı inkişaf ifadəsinin mahiyyəti də elə məhz bu fikrə söykənir. Yəni, davamlı inkişaf dedikdə, gələcək nəsillərin inkişafına xələl gətirmədən bugünkü inkişaf nəzərdə tutulur.

Davamlı inkişaf fəlsəfəsinin məğzi Yer kürəsinin ehtiyatlarından doğru istifadə etməyə, bizdən sonrakı dövrlərdə yaşayacaq olan insanların həyatını təhlükə altına almamağa dayanır. (Hüseynov S., 2020)

Davamlı inkişaf anlayışına müxtəlif nəzəri-metodoloji yanaşmalar mövcuddur. Onlardan birincisi, davamlı inkişafın əsas elementinin insan olduğu, proseslərin insanın

idarəetməsində olduğunu vurğulayan antropomərkəzçi yanaşma, ikincisi isə insanın biosferanın təsirinə məruz qaldığını vurğulayan biosfermərkəzçi yanaşmadır. (Kochatev 1999; Bayramov V., 2020)

Davamlı inkişafı ilə bağlı işlər 20-ci əsrdən etibarən geniş şəkildə görülməyə başlasa da, onun zərurəti, yaranma tarixi əslində bir qədər daha uzağa gedib çıxır. Buna səbəb isə sənayeləşmə olmuşdur. Çünki, əsasən, sənayeləşmədən sonra ekologiyaya çox ziyan dəymiş, insanlar arasında gəlir bərabərsizliyi artmışdır. (Önder H., 2018)

Davamlı inkişaf konsepsiyasının müasir tarixi XX əsrin sonlarına gedib çıxır. 1984-cü ildə o vaxtı Norveçin baş naziri olmuş Qro Xarlem Brutlandın rəhbərlik etdiyi, BMT nəzdində BMT-nin baş katibinin təşəbbüsü ilə “Ətraf mühit və inkişaf üzrə” beynəlxalq komissiya yaradılmışdır. 1987-ci ilə xanım baş nazir BMT Baş Assambleyasına “Bizim ümumi gələcəyimiz” adlı məruzəni təqdim etmişdir. Bu məruzənin əsas məğzi ondan ibarətdir ki, bugünkü nəsillərin inkişafı iqtisadi, sosial, ekoloji tərəflərdən elə ödənilməlidir ki, gələcək nəsillər üçün təhlükə yaratmasın. (Sachs J., 2019)

BMT-nin “Ətraf mühit və inkişaf” üzrə 1992-ci ildə Braziliyanın Rio-de Janeyro şəhərində keçirilən konfransında Davamlı inkişafa keçid konsepsiyası qəbul edildi. Bu konsepsiyanın mahiyyəti ətraf mühitin qorunması olmaqla yanaşı eyni zamanda uzunmüddətli iqtisadi, sosial, ekoloji inkişafa nail olmaq idi. (Sachs J., 2019)

2000-ci ildə dünyanın 147 ölkəsinin nümayəndələrinin o cümlədən ümumilli lider Heydər Əliyevin də iştirak etdiyi “Minilliyin forumu” keçirildi. Bu forumda 2015-ci ilədək həyata keçirilməli olan minilliyin 8 inkişaf məqsədi qəbul edildi. (<https://www.un.org/millenniumgoals/>) Həmin məqsədlər aşağıdakılardır:

1. İfrat aclığa son qoymaq
2. Universal ibtidai təhsilə nail olmaq
3. Gender bərabərliyi təmin etmək və qadınlara səlahiyyət vermək
4. Uşaq ölümünü azaltmaq
5. Ana sağlamlığını inkişaf etdirmək

6. HIV/AİDS, malyariya və başqa xəstəliklərə qarşı mübarizə
7. Ətraf mühitin sabitliyini təmin etmək
8. İnkişaf üçün qlobal əməkdaşlıq

Bu məqsədlər uğrunda görülən işlər müəyyən qədər öz müsbət nəticələrini verdi. Lakin bir qədər də təkmilləşməyə ehtiyac olduğundan 2015-ci ilin 25-27 sentyabr tarixlərində keçirilən BMT Baş Assemblyasının 70-ci sessiyasında və eyni vaxtda baş tutan Dünya Sammitində 17 davamlı inkişaf məqsədi qəbul edildi. 193 ölkə bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün öhdəlik götürdü. Həmin məqsədlər aşağıdakılardır:

1. Yoxsulluğa son
2. Sıfır aclıq
3. Yaxşı səhiyyə və rifah
4. Keyfiyyətli təhsil
5. Gender bərabərliyi
6. Təmiz su və sanitariya
7. Sərfəli və təmiz enerji
8. Layiqli iş və iqtisadi inkişaf
9. Sənaye, innovasiya və infrastruktur
10. Qeyri-bərabərliyi azaltmaq
11. Davamlı şəhərlər və icmalar
12. Məsuliyyətli istehlak və istehsal
13. İqlim fəaliyyəti
14. Su altında həyat
15. Yer üstündə həyat
16. Sülh, ədalət və güclü institutlar
17. Məqsədlər üçün əməkdaşlıq (<https://sdgs.un.org/goals>)

Bu məqsədlər barədə bir qədər daha ətraflı məlumat verək.

DİM 1: Yoxsulluğun azaldılması. Burada əsas məsələ 2030-cı ildə bütün insanların Dünya Bankının müəyyən etdiyi yoxsulluq səviyyəsinin üzərində yaşamasına nail olmaqdır.

DİM 2: Sıfır aclıq. Bu məqsəd aclığı sonlandırmağa, daha yaxşı qidalanmağa, kənd təsərrüfatının dayanıqlı olmasına hədəflənib.

DİM 3: Yaxşı səhiyyə və rifah. Burada bütün insanların səhiyyəyə rahat əlçatanlığını təmin edilməsinə, ana və uşaq ölümlərinin sayının azalmasına çalışmaq qarşıya məqsəd kimi qoyulub.

DİM 4: Keyfiyyətli təhsil. Hər kəsin keyfiyyətli məktəbəqədər, orta məktəb təhsil almasına nail olunmasına çalışmaq hədəflənib.

DİM 5: Gender bərabərliyi. Keçmiş zamanlardan indiyə kimi müxtəlif müstəvilərdə qadınlara qarşı ayrı-seçkilik həmişə olmuşdur. 5-ci məqsəd də qadınların hüquqlarının qorunmasına, kişilərlə bərabər hüquqlara nail olunmasına, qız uşaqlarının daha dünyaya göz açmamış ölməsinin qarşısının alınmasına, təhsildən yayınmamasına hədəflənib.

DİM 6: Təmiz su və sanitariya. Aktual problemlərdən biri su çatışmamazlığıdır. Hətta, mətbuatda dünyanın gələcəkdə su böhranı ilə üzləşəcəyi xəbərlər də mövcuddur. Bununla yanaşı, təəssüf ki, insanlar, müəssisələr tərəfindən su hövzələrinə tullantılar atıldığına görə sular çirklənir. Ona görə də 6-cı məqsəd su kirliliyinin azalmasına, suyun sərfəli istifadə edilməsinə fokuslanıb.

DİM 7: Sərfəli və təmiz enerji. Burada ətraf mühitə ziyansız, bərpaolunabilən, təmiz enerji mənbələrindən istifadə olunması qarşıya məqsəd qoyulub.

DİM 8: Layiqli iş və iqtisadi inkişaf. Bu məqsəd işə adambaşına düşən gəlirin artmasına, gəlir bərabərsizliyinin azalmasına, iqtisadi inkişafa hədəflənib.

DİM 9: Sənaye, innovasiya və infrastruktur. Günümüzdə hələ normal infraqstruktura sahib olmayan ölkələr var. Yəni, bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə normal enerji xətləri, dəmiryolu, hava nəqliyyatı, məktəb, xəstəxana yoxdur. Həmçinin, mövcud olan infraqstruktur da gərək dayanıqlı olsun. Bununla yanaşı gərək sənaye

müəssisələri də ətrafa daha az ziyan vursun. 9-cu məqsəd bu kimi problemlərin həllinin aradan qaldırılması üçün qəbul olunub.

DİM 10: Qeyri-bərabərliyi azaltmaq. Dünya ölkələri arasında insanların yaşam, gəlir səviyyəsi arasında çox ciddi fərqlər var. Bu fərqlər insanların yaşayış yerlərini dəyişməsinə səbəb olur. Bu isə öz növbəsində ölkələrdə sosial və digər problemlərə gətirib çıxarır. 10-cu məqsəd də ona hədəflənib ki, yoxsul və zəngin ölkələr arasında bərabərsizlik azalsın.

DİM 11: Davamlı şəhərlər və icmalar. Burada məqsəd dünyanın mədəni mirasının qorunmasına, təbii fəlakətlərin nəticələrinin sayının azalmasına yönəlib.

DİM 12: Məsul istehlak və istehsal. Burada isə fikir ondan ibarətdir ki, bugünkü tullantılar sabah istehsalda istifadə olunsun.

DİM 13: İqlim fəaliyyəti. İqlim dəyişməsi ərzaq təhlükəsizliyinə, şirin su ehtiyatlarının dəyişməsinə səbəb olur. 13-cü məqsəd də iqlim dəyişikliyi və onun yaratdığı problemlərlə mübarizə üçündür.

DİM 14: Su altında həyat. Həddindən artıq balıq və ya digər dəniz məhsullarının ovlanması, dənizlərə atılan tullantılar 14-cü məqsədin qəbul olunmasını şərtləndirib.

DİM 15: Yer üstündə həyat. Bu məqsəd isə yer üstündə yaşayan canlıları qorumağa, meşələrin məhv olmamasına, biomüxtəlifliyi qorumağa hədəflənib.

DİM 16: Sülh, ədalət və güclü institutlar. Qanunun aliyinin qorunması, insan alverini sonlandırması, şiddətin aradan qaldırılması üçün bu məqsəd qəbul olunub.

DİM 17: Məqsədlər üçün əməkdaşlıq. Yuxarıdakı 16 məqsədə çatmaq üçün dövlətlərin birliyini nəzərdə tutur. (Sachs J., 2019)

Davamlı inkişaf dedikdə davamlı olaraq olması gərəkən nədir? Bununla bağlı aparılan araşdırmalarda göstərilir ki, birinci olaraq fayda davamlı olmalıdır. Yəni, bu gün əldə edilən fayda davamlı şəkildə gələcəkdə də olmalıdır. İkinci olaraq isə təbii sərvətlərdən səmərəli istifadənin faydalı olmasıdır. (Gedik Y., 2020)

Məqsədlərdən də görüldüyü kimi davamlı inkişaf üç əsas hissədən ibarətdir: iqtisadiyyat, cəmiyyət və ekologiya.

Ümumiyyətlə, ölkələrdə rifahın, dincliyin, yüksək həyat səviyyəsinin kökü iqtisadiyyatla bağlıdır.

Cədvəl 1: Davamlı inkişaf məqsədlərinin sinifləndirilməsi

Davam etdirilməsi olan nədir?	İnkişaf etdirilməsi olan nədir?
<p>Təbiət</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Planet ✓ Biomüxtəliflik ✓ Ekosistemlər 	<p>İnsan</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Uşaqların həyatda qalması ✓ Yaşam gözləntisi ✓ Təhsil ✓ Bərabərlik ✓ Bərabər imkanlar
<p>Yaşam dəstəyi</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Ekosistem xidmətləri ✓ Resurslar ✓ Ətraf mühit 	<p>İqtisadiyyat</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Sərvət ✓ Ətraf mühitdən istifadə ✓ Məhsuldar sektorlar
<p>İcma</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Mədəniyyət ✓ Qruplar ✓ Yerlər 	<p>Cəmiyyət</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Qurumlar ✓ Sosial investisiya ✓ Dövlətlər ✓ Region

Mənbə: Paris və Kates, 2003: s 3; Gedik Y., 2021 s 198

Davamlı inkişafın digər hissəsi cəmiyyətin roluna baxmadan öncə qısa bir hekayə ilə tanış olaq. Şəxsi inkişaf üzrə məşhur yazıçı olan Robin Şarmanın əsərlərində belə bir qısa hekayə var : “Bir gün bir ata işdən evə yorğun gəlir və balaca oğlu atasının yanına qaçaraq onunla oynamasını istəyir. Ata üzərində Yer kürəsinin şəkli olan qəzetin səhifəsini parçalara bölərək oğluna verir ki, bunları birləşdirsən. Çox keçmir ki, oğlan şəkli düzəldib atasına verir. Atası təəccüblənir və oğlundan bunu necə qısa müddətdə etdiyini soruşur. Oğlan deyir : “Ata, səhifənin o biri üzünü insan şəkli idi. Mən insanı düzəldəndən sonra gördüm ki, dünya da düzəldi.”” (Şarma R., 2015)

Hekayənin son cümləsi dərin mənə kəsb edir. Daha yaxşı dünya üçün bu gün cəmiyyətin hər bir fərdi öz üzərinə düşəni etməlidir.

Davamlı inkişafın digər hissəsi olan ekologiyayı qorumaq, ziyan vurmamaq cəmiyyət və iqtisadiyyatın səmərəli işləməsindən asılıdır.

Davamlı inkişaf məqsədlərinə çatmasında hər il müxtəlif indekslər əsasında qiymətləndirmələr aparılır, hesabatlar tərtib olunur. Çox sevindirici haldır ki, ölkəmiz Azərbaycan bu göstəricilər üzrə mühüm yerlər tutur.

Daha yaxşı iqtisadiyyatı, cəmiyyəti sığortasız təsvir etmək mümkün deyil. Sığorta barəsində daha ətraflı növbəti hissədə danışılacaq.

1.2. Sığortanın yaranması, növləri və iqtisadiyyatda rolu

“Mümkün olmayan hadisənin baş verməsi mümkündür.”

Yunan fəlsəfəsindən (Тарахов П., 2005)

Bir məsələdə deyilir ki, həyat avtomobil idarə etmək kimidir, nə qədər diqqətli sürsən belə qəzaya uğramaq ehtimalı hər zaman mövcuddur. Hər gün dünyada çoxlu hadisə baş verir. Kimisi avtomobil və ya iş qəzası keçirir, kimisi xəstələnir, kimisi işini itirir, kimisi dünyasını dəyişir. Təbii fəlakətlər, müharibə, xəstəliklər olur və bunların nəticəsində istər ölkələr, istərsə də insanlar ziyanə düşür. O an hər kəs ziyandan qurtulmaq barədə düşünür. Bəzi insanlar isə deyir ki, kaş ki vaxtında riski öncədən fikirləşib və buna görə sığortadan faydalanardım.

Simvolu çətir kimi göstərilən sığorta nədir bəs? Sığorta gələcəkdə baş verə biləcək hadisələrə qarşı bu gün görülən tədbirlərdən biridir. Sığortanın var olmasına əsas səbəbi gələcəyin qeyri-müəyyən olması, risklərin mövcudluğudur. Risk anlayışı ilə biraz yaxından tanış olaq.

Risk müəyyən hadisələrin bədbəxt hadisələrin baş vermə ehtimalı, gözlənilməsi deməkdir. Risk anlayışı özü də çox şaxəlidir. Həm mikro, həm də makro səviyyədə risklər mövcuddur və bu gün risklərin idarə edilməsi müəssisələr, ölkələr üçün vacib məsələlərdən biridir. Bu gün heç kim, heç nə, sığorta da həmçinin riskin baş verməsinə zəmanət verə bilməz. Əgər hadisə baş verəcəksə, o onsuz da olacaq. Sığortanın mahiyyəti odur ki, həmin hadisə baş verdikdə vəziyyətin daha da pisləşməməsi, itkilərin kompensasiyasıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bütün risklər sığortalanmır. Amma baş vermə ehtimalı çox olan riskləri sığortalamaq faydalıdır.

Sığortanın tarixi. Sığortanın yaranması tarixi bizim eradan əvvəlki vaxta təsadüf edir. O vaxtı sığorta daha çox insanların bir-birinə yardım edilməsi fikrinə

söykənirdi. Əldə etdiyimiz mənbəyə ,əsasən, o zamanlar Misir ehramlarının tikintisində iştirak edən işçilər öz aralarında büdcə formalaşdırmışdı. Burada əsas məqsəd isə iş qəzası baş verdiyi halda həmin şəxslərin ailələrinə maddi yardım etmək idi. Buna oxşar misallar o dövrdə Qədim Romada və Babilə də olmuşdur. (Yıldırım F., 2016)

Orta əsrlərdə dəniz ticarəti inkişaf etdikcə sığortaya zərurət daha da artdı. Həmin dövrlərdə artıq belə bir qayda formalaşmışdı ki, səfər zamanı təhlükə olanda gəmidəki mallar dənizə atılmalı olarsa, ziyan tacirlər arasında bölünəcək.

İlk sığorta müqaviləsinin bağlandığı və ilk sığorta şirkətinin yarandığı yer İtaliyanın Cenova şəhəridir. İlk sığorta müqaviləsi “Santa Clara” adlı gəminin yüklərinin sığortalanması üçün 1347-ci ildə bağlanılıb. 1424-ci ildə ilk sığorta şirkətinin yaranmasına səbəb də dəniz ticarətinin inkişaf etməsi olub. (İbrahimov E., və başqaları, 2018)

Azərbaycanda sığortanın tarixi. Azərbaycanda sığortanın keçdiyi yol aşağıdakı kimi olmuşdur:

- 1) 1917-ci ilə qədər
- 2) 1917-1990
- 3) 1990- müasir dövr (Əzimova S., 2019)

1-ci mərhələdə ölkəmizdə sığortanın yaranması neft sənayesinin inkişafı ilə bağlıdır. Buna səbəb neft sənayesinin yaranması ilə sahibkarlıq, neft daşımalarının, gəmiçilik risklərinin meydana çıxması oldu ki, bu da ölkədə sığortanın yaranmasına şərait yaratdı. 19-cu əsrdə Azərbaycanda ingilis “Lloyd” şirkətinin, rus “Lloyd” şirkətinin filialları fəaliyyət göstərirdi. (Səməndərov S., 2013: s 168)

2-ci mərhələdə Azərbaycan SSRİ-də yerli Dövlət Sığorta İdarəsi yarandı. (<https://azersigorta.az/>)

3- cü mərhələdə müstəqillik əldə edildikdən sonrakı dövrdə sığorta daha da inkişaf etməyə başladı. Bu dövrdə artıq Dövlət Sığorta İdarəsi Azərbaycan Dövlət Şirkəti kimi fəaliyyət göstərməyə başladı. Özəl sığorta şirkətləri yarandı. (Əzimova S., 2019)

Sığortanın təsnifatı. Ədəbiyyatlarda sığortanı həyat və qeyri-həyat sahələrinə ayırırlar. Bunun səbəbi həyat sığortasının yığım formasında fayda, qeyri-həyat sığortasının isə təzminat xarakteri daşmasıdır. Məsələn, qeyri-həyat sığorta məhsulu olan əmlak sığortasını əldə edən şəxsə sığorta ödənişinin olması üçün mütləq sığorta hadisəsi hesab edilən zəlzələ baş verməlidir. Zəlzələ nəticəsində dəyən ziyanın məbləği sığortalıya ödənilir, yəni ziyan kompensasiya edilir.

İndi isə fərz edək ki, bir şəxs həyatın yığım sığortası əldə edir. Sığortalı müəyyən müddətdən sonra sığortaçıda yığmış məbləği geri götürəcək. Yəni, görüldüyü kimi bu sığortanı təkcə, təzminat ödənilməsi məqsədilə deyil, gələcəkdə fayda əldə etmək üçün əldə edib.

Sığorta həmçinin icbari və könüllü sığorta siniflərinə ayrılır. İcbari sığortalar məcburi olur, könüllü sığortalar isə sığorta müqaviləsinin tərəfləri ilə tənzimlənir. İcbari formada sığorta bir çox ölkədə tətbiq olunur. Bu formada sığortanın tətbiq olunmasının səbəbi ,zənnimcə, həm dövlət büdcəsindən ayrılan xərclərin azalması, həm də ki əhalidə sığortaya qarşı maraq oyatmaqdır. Çünki, icbari sığortaların uğurlu tətbiqi insanlarda sığortaya qarşı inamın formalaşmasına səbəb olur ki, bu da gələcəkdə könüllü formada sığortanın əhatə dairəsinin genişlənməsinə gətirib çıxaracaq.

Aşağıdakı şəkildən görüldüyü kimi sığorta obyektinə görə sığortanın əmlak, məsuliyyət, şəxsi, iqtisadi risklərin sığortası növləri mövcuddur. Şəxsi sığortada sığorta obyektini şəxsin sağlamlığı, həyatı, əmək qabiliyyətidir. Buna görə də həyat sığorta növləri və tibbi sığorta şəxsi sığortaya aiddir.

Əmlak sığortasında sığorta obyektini həm daşınar, həm də daşınmaz əmlakdır. Daşınmaz əmlak sığortası dedikdə yaşayış yerləri, bütün başa çatdırılmış tikililər, daşınar əmlak sığortası dedikdə isə avtomobil, yükdaşımaların, qiymətli kağızların, kənd təsərrüfatında əkilən məhsulların, heyvanların sığortalanması və s. başa düşülür.

Məsuliyyət sığortasında sığorta obyektini üçüncü şəxslərə dəyən ziyandır. Ən geniş yayılmış növü mülki məsuliyyət sığortasıdır. Adətən, bu növ icbari formada tətbiq olunur. Bununla yanaşı, məsuliyyət sığortasının borcun sığortalanması növü də var.

İqtisadi risklərin sığortası birbaşa və dolayı itkilərin sığortasına bölünür. Birbaşa itkilərə mənfəət əldə oluna bilməməsi riski, dolayı itkilərə isə şirkətlərin müflis olunması aiddir. (Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., və Xudiyev N.N., 2018)

Şəkil 1: Sığorta növləri

Mənbə: Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., Xudiyev N.N. Sığorta işi. Bakı 2018, (s 21) kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Aktual olan sığorta növləri barəsində ətraflı məlumat verək.

Əmlak sığortası dünyada və Azərbaycanda aktual növlərdən biridir. Şəhərlərdə, kəndlərdə olan istər daşınan, istərsə də daşınmaz əmlakları sığortasız təsəvvür etmək çətindir. Çünki, müəssisələrin çox, nəqliyyat tıxaclarının sıx olduğu bir dünyada hadisə baş verməsi ehtimalı çoxdur. Əmlak sığortasının yaranması 17-ci əsrdə Londonda baş verən böyük yanğından sonra olub. Daşınmaz əmlakın sığortası əmlakın təbii fəlakətlər, qaz partlayışı və digər bədbəxt hadisələrdən ziyanın qarşısının alınması üçün istifadə olunur.

Daşınar əmlakın sığortası

1) Nəqliyyat vasitələrinin sığortası- qəza nəticəsində nəqliyyat vasitələrinə dəyən ziyanın sığortaçıları tərəfindən qarşılınmasıdır;

2) Yükdəşimlərin sığortası. Ən qədim sığorta növü olan bu məhsul nəqliyyat vasitəsilə daşınan yüklərin sığortalanması üçün istifadə olunur. Bu gün dünyada demək olar ki, bütün nəqliyyat növləri üzrə çox sayda yükdəşimlər həyata keçirilir və hadisə baş vermə ehtimalı çoxdur. Hadisə nəticəsində yükün sahibinə külli miqdarda ziyan dəyə bilər. Çox zaman bu ziyanın yükdəşiyən tərəfindən alınması çətin olur. Bununla

yanaşı, ziyanın tələb edilməsi üçün məhkəmə xərcləri də kifayət qədər böyük məbləğlər olur. Sözügedən sığortanın məğzi ondan ibarətdir ki, yükdaşıyıcılarının bilməyərəkdan etdiyi qəza nəticəsində daşınan yüklərə dəyən ziyanın sığortaçılar tərəfindən yükün sahiblərinə ödənilməsidir. (Eyvazov E., Balabəyova N., 2019)

Ölkələr arasındakı beynəlxalq yükdaşımaların sığortalanması ilə müxtəlif konvensiyalar mövcuddur. Onlardan biri Azərbaycanın da qoşulduğu BMT-nin 19 may 1956-cı ildə qəbul etdiyi CMR konvensiyasıdır. (<https://danx.gov.az/pages/52/beynəlxalq+əməkdaşlıq>)

3) Kənd təsərrüfatı risklərinin sığortası. Buna başqa sözlə aqrar sığorta da deyilir. İqlim dəyişiklikləri, təbii fəlakətlər, müxtəlif ziyanverici həşəratların yayılması aqrar sahə üçün əsas risklərdir. Aqrar sığortaya əkinlərin sığortası yəni, torpağın üzərində yetişən məhsulların, heyvanların sığortalanması aiddir. Aqrar sığortanın maliyyələşmə mənbəyi cəhətdən dünyada bir çox ölkənin təcrübəsi vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Aqrar sığortanın tamamilə dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi. Bu təcrübə Kanada, İran, Yunanıstanda da tətbiq olunur.

2. Özəl formada aqrar sığorta Hollandiya, Avstraliya, Yeni Zelandiyada tətbiq olunur.

3. Aqrar sığortanın qarışıq formada yəni, həm dövlət dəstəyi, həm də fermerlər tərəfindən ödənilən haqlar vasitəsilə tətbiqi Türkiyə, Rusiyada geniş yayılıb.

Aqrar sığortanın tətbiqinin müxtəlif formaları mövcuddur: zərərlərə qarşı sığorta, məhsuldarlıq sığortası, indeks əsaslı sığorta. Zərərlərə qarşı sığorta tək riskə və müxtəlif risklərə qarşı sığortaya ayrılır. Tək risk dedikdə, konkret bir risk nəzərdə tutulur. Məsələn, dolu riski. Müxtəlif risklərə qarşı sığorta dedikdə isə bir çox risklər nəzərdə tutulur. Məsələn, dolu, sel hadisələrinə qarşı sığorta. Məhsuldarlıq sığortası özü də fermerə və müəssisəyə əsaslanan sığortaya bölünür.

Bu iki sığorta növü nəticə əsaslıdır. Yəni, sığorta hadisəsi baş verib, fermerə dəyən ziyan sığortaçı tərəfindən ödənilir. Amma indeks əsaslı sığorta bir qədər fərqlidir. Gəlin bu barədə bir qədər ətraflı məlumat verək. İndeksli sığortanın iki növü vardır: məhsuldarlıq və hava indeksi. Məhsuldarlıq indeksində bölgənin orta məhsuldarlıq

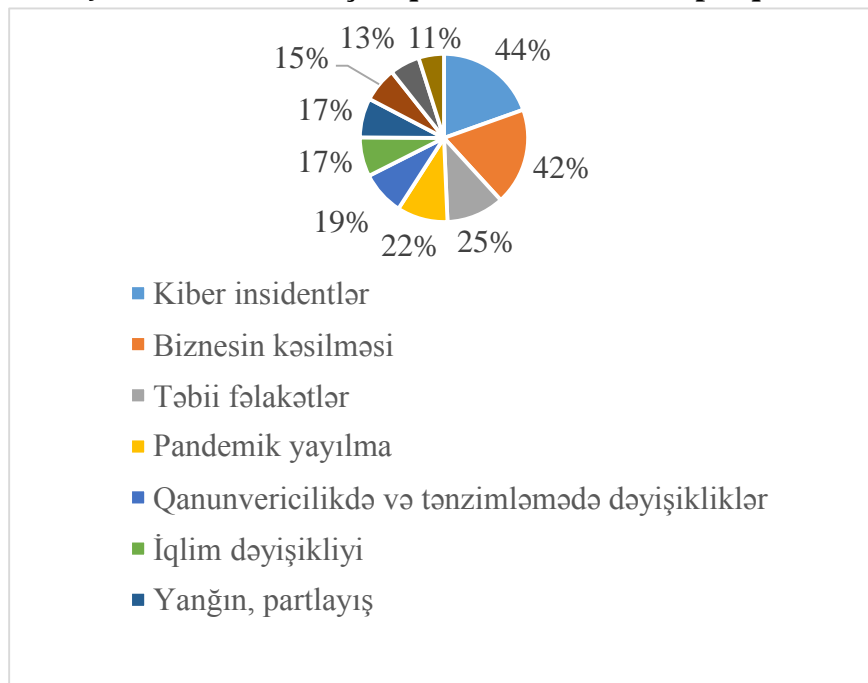
indeksi tapılır. Həmin indeksdən kənarlaşmada artıq sığortalılara ödəniş olunur. Hava indeksində isə ərazinin iqlim xüsusiyyətləri, yağıntıların miqdarı nəzərə alınmaqla indeks hesablanır. Burada da indeksdən kənarlaşma artıq sığorta hadisəsi hesab edilir. İndeksli sığortanın digər sığortalardan fərqi adətən riskin çox yeri əhatə etdiyi yerlərdə tətbiq olunmasıdır. Məsələn, sürüşmə riski sırf bir və ya bir neçə yer üçün olsa belə, quraqlıq riski təkcə bir kənd, rayon üçün deyil bütün ölkə üçün mövcud ola bilər. Ona görə bu sığorta adətən quraqlıq riskinin çox olduğu ölkələrdə tətbiq olunur. Məsələn, Efiopiya. Böyük riskləri bütün sahibkarların sığortalamağa gücü çatmaya bilər. Çünki, risk böyük olanda sığorta haqqı da böyüyür. İndeksli sığortanın tətbiq olunmasının üstünlüyü odur ki, bu sığortadan istər kiçik, istərsə də böyük fermerlər faydalana bilərlər. Başqa üstün cəhətləri informasiya assimetriyasının aradan qalxması, hadisənin araşdırılmasına ehtiyac qalmaması, məsələnin operativ həll olunmasıdır. (Cəfərov İ.H., Hüseynov M.C. və Salahov E.A., 2021)

Tibbi sığorta. Şəxsi sığortanın növü olan bu sığorta bir çox ölkədə, eləcə də Azərbaycanda həm icbari, həm də könüllü formada tətbiq olunur. Bu sığortada iştirak edən tərəflər sığortalı, sığortaçı və tibb müəssisələri olur. İcbari formada tətbiq ediləndə adətən sığortaçı dövlət tərəfindən yaradılmış qurum olur və sığorta haqlarının bir qismi vətəndaşlardan məcburi tutulmalar hesabına olur. Bir çox yerdə icbari formada tətbiq edilməsinin səbəbi dövlət büdcəsindən səhiyyəyə ayrılan xərcləri azaltmaqdır. Könüllü formada tətbiqində isə sığortaçı kimi sığorta şirkətləri olur. Burada artıq sığortalılar sığorta müqaviləsində müəyyən edilən xidmətlərdən, göstərilən tibb müəssisələrində yararlı ola bilərlər.

Kiber risklərin təminat sığortası. Bu sığorta gənc sayılsa da hal-hazırda ən vacib məhsullardan biridir. Dünyanın nəhəng sığorta şirkəti olan Allianz tərəfindən aparılan araşdırmada görüldüyü kimi 2022-ci il üçün global biznes üçün risklərin başında 44 faizlə kiber insidentlər gəlir. Ümumiyyətlə, sözügedən sığortada risklərin qiymətləndirilməsi və hesablanması digər sığorta məhsullarına nisbətən bir qədər çətinidir. Kiber risklərin müxtəlif formaları vardır. Bunlara kompüterlərin və ya digər

texnoloji avadanlıqların su, elektrik sızması nəticəsində sıradan çıxması, xakerlər tərəfindən insanların, dövlət qurumlarının, şirkətlərin məlumatlarının ələ keçirilməsi, elektron ticarətdə baş verə biləcək risklər, bank kartlarına kənar müdaxilələr, bilməyərəkdən kompüterlərdə faylların silinməsi, virusların yayılması və s. aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sığorta məhsulunu həm mövcud olan digər məhsullara, məsələn, əmlak sığortasında əlavə təminat kimi, həm də ki ayrıca sığorta məhsulu kimi əldə etmək də olar. (İbrahimli U., 2021)

Şəkil 2: 2022-ci il üçün global biznes riskləri proqnozu

Mənbə: <https://www.agcs.allianz.com/news-and-insights/reports/allianz-riskbarometer.html>

Məsuliyyət sığortasının beynəlxalq səviyyədə ən aktual növlərindən biri “Yaşıl kart” sığortasıdır. 1953-cü ildən etibarən tətbiq olunmağa başlanan Yaşıl kart sisteminin əsası BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının tövsiyyəsilə 1949-cu ildə qoyulmuşdur. Bu sığortanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, sistemə üzv olan ölkələrdə baş vermiş nəqliyyat qəzası nəticəsində mülki məsuliyyət sığortalansın. Bunun üçün sığortanın tətbiq olunduğu ölkələrdə bürolar yaradılır. Əgər sürücü ölkəsindən kənarında sistemə üzv olan digər ölkədə qəza törədibsə, sürücünün ölkəsindəki büro hadisənin baş verdiyi ölkədəki büroya sığorta ödənişi edir. (<https://isb.az/yasil-kart/>)

Həyat sığortası. Digər sığorta sahəsi olan həyat sığortasının təcrübədə rast gəlinən bir neçə mövcuddur: yaşam, ölüm, arzuolunmaz xəstəliklərdən, işçilərin bədbəxt hadisələrdən sığortası və s.

Həyatın yaşam sığortasının mahiyyəti odur ki, sığortalı müəyyən məbləğ sığortaçıya haqq ödəyir və müqavilədə göstərilən vaxtda sığortalı yığılmış məbləği sığortaçıdan geri götürür.

Həyatın ölüm sığortasında isə yaşam sığortasından fərqli olaraq sığortalının ölüm halında yığılmış məbləğ sığorta ödənişi şəklində müqavilədə göstərilmiş faydalanan şəxsə verilir.

Ağır xəstəliklər qrupuna daxil olan xərçəng, insult, talassemiya və s. xəstəliklərdən sığortanın isə işləmə mexanzimi belədir. Bu sığortanı əldə etmək istəyən şəxs ilk öncə tibbi müayinədən keçməlidir və onda həmin bu xəstəliklərin heç bir simptomu olmamalıdır. Ondan sonra sığortalı sığortaçıya müəyyən haqq ödəməklə müqavilədə göstərilən müddətdə sığortalı bu xəstəliklərdən birinə yoluxduğu halda ona ödəniş edilir. Tibbi sığorta ilə oxşarlıq olsa da bunlar arasındakı fərq odur ki, tibbi sığortada yaranan xərci sığortaçı tibb müəssisəsinə ödəyir, azruolunmaz xəstəliklərdən sığortada isə sığortalının özünə sığortaçı tərəfindən birbaşa ödəniş edilir.

İstər sənaye, istərsə də xidmət sektorunda iş başında qəza baş verməsi mövcuddur. İş zamanı baş verən bədbəxt hadisələrdən sığorta əksər ölkədə icbari formada tətbiq olunur. Burada fikir ondan ibarətdir ki, iş yerində çalışan şəxsə iş zamanı baş vermiş qəzadan dolayı ödənişin olmasıdır.

Sığorta məhsulları sığorta bazarında satılır. Hər bazarda olduğu kimi burada da əsas subyektlər alıcılar və satıcılarıdır. Sığorta məhsulunun alıcısı sığortalı, satıcısı isə sığortaçı adlanır. Satıcı və alıcılar arasında körpü quranlar, yəni sığorta vasitəçiləri agent və brokerlərdir. Bunların arasında fərq agentin sığortaçı, brokerin isə sığortalı tərəfindən çıxış etməsidir. Alıcının sığorta məhsulunu almaq üçün ödədiyi pul sığorta haqqı, sığorta hadisəsi baş verdikdə isə sığortaçının etdiyi ödəniş isə sığorta ödənişi adlanır. Sığortalanan ev, avtomobil və s. isə sığorta obyektidir. Sığorta məbləği isə

sığorta obyektinin sığortalanacağı məbləğdir və obyektin bazar dəyərindən çox ola bilməz. (Ələkbərov Ə., Məmmədov Z. və Hüseynova A., 2021) Sığorta ilə digər anlayışlardan biri fransıza sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortaçının ödəməli olduğu məbləğdən azad olduğu hissədir və olmasının səbəbi sığortalıların məsuliyyətli davranmasına səbəb olmaqdır. Fransızanın iki növü var: şərtli və şərtsiz. Bunların fərqi izah etmək üçün bir misala baxaq. Fərz edək ki, Nəbi adlı şəxs öz traktorunu sığortalayıb və sığorta müqaviləsində fransızanın məbləği 200 AZN müəyyən edilib. Sığorta hadisəsi nəticəsində Nəbiyə 700 AZN ziyan dəyib. Əgər müqavilədə şərtsiz fransıza qeyd olunubsa bu halda Nəbiyə $700-200=500$ AZN məbləğində sığorta ödənişi olacaq. Əgər şərtli fransızadırsa 700 AZN ödəniş olacaq. Yəni ki, şərtsiz fransızada ziyandan azad olma məbləğ çıxılaraq, şərtli fransızada isə dəymiş ziyan məbləğində ödəniş olur. (https://insure.az/public/storage/files/insurance_guidebook.pdf)

Fransızadan başqa sığorta limiti anlayışı da mövcuddur. Bunun mahiyyəti odur ki, sığorta limitində sığortaçı müəyyən həddə qədər olan ziyanı öz üzərinə götürür. Məsələn, müqavilədə sığorta limiti 1000 AZN müəyyən olunub. Bu o deməkdir ki, sığortaçı 1000 AZN-ə qədər dəyən ziyanı sığortalıya ödəniş şəklində geri ödəyəcək.

Təkrar sığorta. Bəzən elə sığorta müqaviləsi olur ki, bunun özü sığortaçı üçün riskdir və sığortaçı bu riski təkrar sığorta bazarında digər sığortaçılara ötürür. Təkrar sığorta başqa cür yenidən sığorta da adlanır. Məsələn, “A” sığorta şirkətində dəyəri 1 milyon AZN dəyərində olan otelin binası sığortalanıb. “A” şirkəti satdığı bu sığorta məhsulunu “R” təkrar sığorta şirkətində sığorta müqaviləsi bağlayaraq təkrar sığorta edir. Bu halda “A” müqavilənin təkrarsığortalı və yaxud sedent, “R” təkrarsığortaçı tərəfi olur. Təkrarsığortaçı ola bilər ki, həmin riski özü də təkrarsığortaya ötürsün. Bu prosesə retrosessiya deyilir. Riski ötürən təkrarsığortaçıya retrosessioner deyilir. Təkrarsığortanın fakültativ və obliqator növləri mövcuddur. Fakültativdə yalnız bir risk, obliqatorada isə bütün portfel təkrarsığortaya ötürülür. (Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., və Xudiyev N.N., 2018)

Sığorta bazarı maliyyə bazarının digər xüsusiyyətlərindən fərqlənir. İnsanlar adətən bir məhsulu fayda əldə etmək üçün alırlar. Amma sığorta məhsulunda fayda anlayışı bir qədər fərqlidir. Müqayisə üçün biri əmtəə bazarının məhsulu olan alma, biri kredit bazarının məhsulu olan bank krediti, biri də sığorta bazarının məhsulu olan daşınmaz əmlak sığortası məhsulunu göstərək. Almaya pul ödəyib onu əldə edəndə onu dərhal istehlak edib fayda əldə edilir. Bankdan kredit götürdüyümüz zaman pul formasında onu əldə edib, lazımi məsələlərə görə faydalanırıq. İndi isə baxaq daşınmaz əmlakın sığortası məhsuluna. Bu məhsula müəyyən haqq ödəyib əldə edirik. Amma bu məhsuldan dərhal istifadə etmirik və yaxud da ola da bilər ki, heç etməyək. Çünki, sığorta məhsulundan istifadə etmək üçün mütləqdir ki, sığorta hadisəsi baş verməlidir.

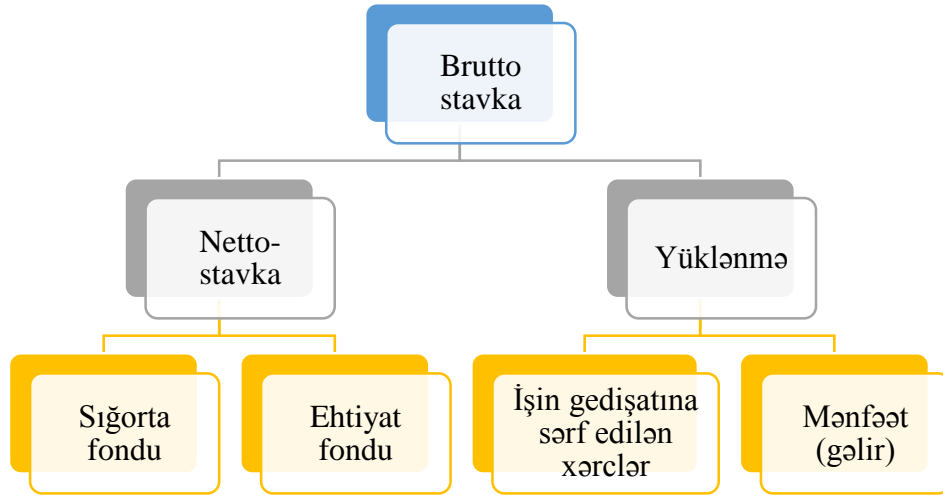
Sığorta bazarını digər bazarlardan fərqləndirən bir xüsusiyyət daha burada informasiya assimetriyasına yaranmasının səbəbkarının satıcı yox alıcı olmasıdır. İlk öncə informasiya assimetriyasının nə olduğu barədə məlumat verək. İnformasiya assimetriyasının bazarın uğursuz olmasına səbəb olması barəsində ən yaxşı nümunə iqtisadçı Corc Akerlofa “Nobel” mükafatı qazandırmış olan “ “Limonlar” üçün bazar: Keyfiyyət qeyri-müəyyənliyi və bazar mexanizmi” araşdırmasıdır. Bu tədqiqatda fərz edilir ki, bazarda yeni, işlənmiş, yaxşı və pis (limon) vəziyyətdə olan dörd növ avtomobil var. Yeni avtomobil alan şəxslər bir müddət sonra avtomobillərini satmaq istədikdə avtomobil barədə alıcıya yanlış informasiya verə bilərlər. Yəni, avtomobilin vəziyyəti pis ola-ola onu yaxşı kimi təqdim edə bilərlər. Potensial alıcılar da satıcıların belə etdiklərini bildiyi üçün işlənmiş avtomobil almaq istəməyəcəklər. Bu da nəticədə yaxşı vəziyyətdə olan işlənmiş avtomobillərin bazar dəyərindən daha aşağı qiymətə satılmasına, yeni avtomobillərə tələbin artmasına, qiymətlərin qalxmasına səbəb olur. Nəticə etibarilə bazarda uğursuzluq yaranır. (Akerlof G., 1976)

Sığorta bazarında isə bu proses bir qədər fərqlidir. Burada alıcı məhsul barəsində yanlış informasiyanın yaranmasına səbəb olur. Çünki, sığortalılar riskləri barəsində sığortaçılardan daha çox xəbərdar olduqları üçün onları yanlış məlumatlandırma bilərlər. Məs. işdən çıxmağa az qalmış şəxs sığorta əldə etmək istəsə və ya daha çox xəstə insan

tibbi sığortadan istifadə etmək istədikdə bu hal yarana bilər. Sığortaçılar da bundan xəbərdar olduqları üçün daha yüksək sığorta haqları təyin edəcəklər. Nəticədə bu digər potensial sığortalıların sığorta məhsulundan imtinasına səbəb olacaq və bazar uğursuzluğa düşər olacaq. (Qruber C., 2021)

Sığorta məhsulunun qiyməti də digər məhsullarda olduğu kimi tələb-təklif, inflasiya və s. asılıdır. Sığorta tariflərinin hesablanması ilə məşğul olan şəxs aktuari adlandırılır. Sığortada tarif quruluşu aşağıdakı kimidir:

Şəkil 3: Sığorta tarifinin strukturu

Mənbə: Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., Xudiyev N.N. Sığorta işi, Bakı 2018, (s 365) kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Tarif özündə sığorta ödənişlərini əks etdirən netto-stavkadan və sığortaçının idarəetmə, reklam və s. xərclərini əks etdirən yüklənmədən ibarətdir. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatlarda da qeyd olunur ki, sığortaçının dayanıqlığı üçün ödənişlər heç olmasa yığımlara bərabər olmalıdır. Sığorta ödənişlərinin hesablanması məbləğin zərərlik göstəricisinə, əsasən, müəyyən olunur. Bu göstərici bir çox amillərdən asılıdır. Həmin göstəriciləri işarə ilə qeyd edək:

- q-sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi;
- b-sığortalanmış obyektlərin sığorta məbləği;
- f-sığorta ödənişinin məbləği;
- a-sığortalanmış obyektlərin sayı;

- c-sığorta hadisələrinin sayı;
- d-zərərçəkmiş obyektlərin sayı.

Buradan sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisini aşağıdakı düsturla ifadə edə bilərik:

$$q = f / b$$

Bu düsturu bir qədər ətraflı təhlil edək. c / a nisbətindən sığorta hadisəsinin neçə dəfə baş verdiyini tapmaq olar. Adətən, aqrar sığortada bundan istifadə olunur. d / c nisbəti vasitəsilə bir sığorta hadisəsinin nə qədər dağıdıcılıq gücünə malik olduğunu bilmək olar. Risklər nisbəti kimi $(f / d) / (a / b)$ nisbətindən istifadə olunur. Beləliklə, sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi: $(c / a) \times (d / c) \times (f / d) \times (b / a) = f / b$

Bura qədər olan hissə netto-stavka haqqında idi. Yüklənməni “Y”, brutto-stavkanı “B”, netto-stavkanı “N” ilə işarə etsək o zaman “ $Y = B - N$ ” bərabərliyini almış oluruq. (<https://edu.e-cbar.az/course/view.php?id=73>)

İstənilən müəssisənin necə fəaliyyət göstərdiyini bəzi göstəricilərə baxıb təhlil etmək lazımdır. Bu sığorta şirkətlərində də belədir. Sığortaçının fəaliyyətini təhlil etmək üçün istifadə olunan göstəricilər bunlardır: mütləq, nisbi, orta. Mütləq göstəricilər konkret xarakter daşıyır. Məsələn, ona sığortaçının aktivlərinin həcmi göstərmək olar. Nisbi göstəricilərə sığorta yığımlarının aktivlərdəki payının faizlə ifadəsini nümunə göstərmək olar. Orta göstəricilər adətən, bir işçiyə, bir müqaviləyə düşən xərcləri xarakterizə edir. Məsələn, bir müqaviləyə düşən sığorta ödənişini bu göstəriciyə aid etmək olar. (Həsənov R., 2014)

Sosial sığorta. Ümumiyyətlə, sığortanı sığorta yığımlarının mədaxilinə görə də təsnifatlandırsaq onu iki yerə bölmək olar: mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş. Mərkəzləşdirilmiş deyiləndə o nəzərdə tutulur ki, burada sığorta yığımları bir yerə yəni vahid mərkəzə yığılır və sığorta hadisəsi baş verdikdə zərər həmin mərkəzdən ödənilir. Burada sığorta yığımlarının mənbəyi kimi əmək haqqından tutulmalar, sahibkarlıq subyektlərinin ödədiyi məbləğlər, dövlət büdcəsindən köçürmələr olur. Sosial sığortalar adətən, mərkəzləşdirilmiş formaya aiddir və çox

zaman icbari formada tətbiq olunur. Sosial sığortanın tətbiq olunmasının əsas məqsədi vətəndaşların rifahıdır. Dünyada bu kateqoriyaya daxil olan məşhur sığortalar işsizlikdən, əlillikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və s. İşsizlik və əlillik sığortasının mahiyyəti odur ki, müvafiq olaraq şəxs işini və əmək qabiliyyətini zaman işlədiyi müddət ərzində bu sığortalar üçün ödədiyi haqları ödəniş şəklində geri alır. ABŞ-da hər iki sığorta üzrə icbari dövlət proqramları mövcuddur. (Qruber C., 2021)

Dünyada sığorta bazarının tənzimlənməsi.

Hər bir ölkədə sığorta bazarı öz qanunvericiliyinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərir.

Cədvəl 2: Ölkələrin sığorta bazarının tənzimləyiciləri

Ölkə	Tənzimləyici orqan
1.ABŞ	Sığorta Komissarlarının Milli Assosiasiyası
2.Çin	Çin Bankçılıq və Sığorta Requlyatoru Komissiyası
3.Almaniya	Federal Maliyyə Nəzarəti Orqanı
4.Yaponiya	Maliyyə Xidmətləri Agentliyi
5.İsveç	Maliyyə Nəzarəti Orqanı (Finansinspektionen)
6.Rusiya	Mərkəzi Bank
7.Türkiyə	Sığorta və Özəl Pensiya Tənzimləmə və Nəzarət Agentliyi

Mənbə: (content.naic.org, <https://www.cbirc.gov.cn/en/view/pages/index/index.html>, www.bafin.de, iclg.com, www.fi.se, http://cbr.ru/eng/about_br/bankstructute/dsr/, <https://seddk.gov.tr>) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Davamlı inkişaf və sığorta

Həm davamlı inkişaf, həm sığorta haqqında məlumat aldıqdan sonra bir daha aydın olur ki, davamlı inkişafın hər üç hissəsi, davamlı inkişaf məqsədlərinə çatmaq üçün sığorta vacibdir. Dünya Bankı tərəfindən aparılmış tədqiqatda göstərilir ki, sığortasız davamlı inkişaf çətindir. Həmçinin, araşdırmada DIM-lərə nail olunmasında, iqtisadiyyatın dayanıqlığı üçün sığortanın vacibliyi də vurğulanır. Bəzi məqsədlərdə bu özünü daha çox göstərir. Məsələn, birinci məqsəd olan “Yoxsulluğun azaldılması” üçün ölkələr sosial sığortadan geniş istifadə edə bilirlər. Həmçinin, müəyyən olunmuşdur ki, sığorta bazarı yüksək inkişaf etmiş ölkələr digərlərinə nisbətən daha az ziyanla üzləşirlər ki, bu da həmin ölkələrin maliyyə dayanıqlığının güclü olmasına gətirib çıxarır. (Holliday S., Remizova İ., Stewart F., 2021)

II FƏSİL. KORONOVİRUS PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ SIĞORTA BAZARININ VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Dünya sığorta bazarında cari vəziyyətin təhlili

Həzrəti Mövlanə: “Olmaz dediyin nə varsa hamısı olur.”

(www.sabah.com.tr/galeri/yasam/hz-mevlana-sozleri-en-guzel-ozlu-ve-resimli-mevlana-celaleddini-rumi-sozleri/6)

2019-cu ilin fevral ayında çox insanın ağına belə gəlməzdi ki, bir il sonra dünyanın düzəni dəyişəcək. Artıq iki ildən çoxdur ki, günümüzün aktual məsələsi pandemiya. Başlanğıcı Çin olan koronavirus xəstəliyi bu gün demək olar ki, dünyanın hər yerində yayılıb. Səhiyyədən tutmuş bir çox sahəyə öz təsirlərini göstərir. Sözsüz ki, virus iqtisadiyyatdan da yan keçmədi. Əksər ölkələrdə tətbiq olunan məhdudlaşdırma tədbirləri, sərhədlərin bağlanması, bir çox beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin müvəqqəti ləğv olunması, kütləvi yığışmalara qoyulan qadağalar, evdən çıxmağa, ictimai nəqliyyatdan istifadəyə məhdudlaşdırma və s. əslində birinci növbədə iqtisadiyyata, davamlı inkişafa təsir göstərir. Pandemiyanın davamlı inkişaf məqsədlərinə həm, müsbət, həm mənfi təsiri olmuşdur. Məsələn, xəstəlik səbəbindən bir çox insan işini itirdiyi üçün bu yoxsulluğun artmasına, amma nəqliyyatdan istifadəyə məhdudlaşdırma isə havaya daxil olan zərərli maddələrin azalmasına səbəb olub. (Gulseven O. və başqaları, 2020)

Pandemiyanın sığorta bazarına təsiri

Sığorta sektoru ilə digər sahələr arasında əlaqə olduğu üçün ilk öncə koronavirusun təsir etdiyi sahələri araşdırmaqda fayda var. Pandemiya uduşan tərəflər informasiya texnologiyaları, elektron ticarət, dərman istehsalçılarıdır, uduşmayan tərəflər isə enerji, bərbər, gözəllik salonları, turizm, xarici ticarətdir. (Samedzadə E, Hüseynov A, 2020)

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, rəqəmsallaşma daha da çoxaldığına görə kibernetik risklərdən təminat sığortasına tələbat artıb. Səyahətlərin ləğvi isə səyahət sığortasına tələbatın azalmasına səbəb olub.

Sığorta bazarını təhlil etməzdən öncə müqayisə üçün istifadə olunan anlayışlar barəsində məlumat verək.

- 1) Sığorta premiumu-ölkə üzrə yığılmış bütün sığorta haqlarının cəmi
- 2) Sığortanın nüfuzetmə faizi-sığorta premiumunun ölkənin ÜDM-nə nisbəti
- 3) Sığorta sıxlığı-sığorta premiumunun ölkə əhalisinin sayına nisbəti (İbrahimli U., 2021)

Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən 2020-ci ildə aparılan araşdırmada göstərilirdi ki, COVID-19 pandemiyası səbəbindən maliyyə şokları, xəstəlik-ölüm hallarının çoxalması sığortaçılara da öz təsirini göstərəcək. (Kirti D, Shin M, 2020)

Avropa və Amerikada sığorta şirkətləri eyni zamanda investor olduqları üçün şübhəsiz ki, maliyyə bazarında baş verən təlatümlər onların gəlirlərinə də təsir göstərir. Əldə etdiyimiz məlumata, əsasən, ABŞ-da sığortaçılar bütün korporativ istiqrazların 21 %-ni, bələdiyyələr tərəfindən emissiya olunan istiqrazların 20 %-ni saxlayır. 2020-ci ilin mart ayında Böyük Britaniyanın “Aviva” həyat sığorta şirkəti ödəmə qabiliyyətinin 206 faizdən 175-ə düşdüyünü açıqladı. (Sugimoto N., Windsor P., 2020)

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi iki illə müqayisədə dünya sığorta bazarında az da olsa böyümə var. Təqribən 1 % faiz dünya sığorta bazarı artıb. Lakin sığorta növlərinə baxdıqda görülür ki, həyat sığortası üzrə yığımlarda azalma, qeyri-həyat sığortası üzrə yığımlar da isə artım var. Zənnimcə, bunun səbəbi insanların gəlirlərinin azalması, qeyri-həyat sığorta sinfinə daxil olan tibbi sığortaya marağın artması ola bilər. Belə ki, həyat sığortası sinfinə daxil olan sığorta məhsulları yığım xarakteri daşdığı üçün insanların gəlirləri azaldıqca sözsüz ki, yığım barəsində deyil ancaq xərcləri barəsində daha çox düşünürlər. Başqa bir tədqiqatda isə həyat sığortasının azalma səbəbi kimi isə ölüm hallarının olması göstərilir. (Preda A., Popescu M., Driga E., 2020)

Dünya bankının məlumatına ,əsasən, ÜDM 2019-cu ildə 87.555 trilyon ABŞ dolları, 2020-ci ildə isə 84.68 trilyon dollar olmuşdur. (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>) O zaman buradan belə nəticəyə

gəlmək olar ki, dünya üzrə sığortanın nüfuzetmə dərəcəsi təqribən 2019-cu ildə 7 %, 2020-ci ildə elə 7 % faiz olmuşdur.

Cədvəl 3: Dünya sığorta bazarı üzrə göstəricilər (min ABŞ dolları)

İllər	Həyat sığortası üzrə yığımlar	Qeyri-həyat sığortası üzrə yığımlar	Cəmi
2019	2,889,249	3,396,112	6,284,360
2020	2,797,437	3,489,608	6,287,044

Mənbə: <https://www.iii.org/publications/insurance-handbook/economic-and-financial-data/world-insurance-marketplace>

SwissRe institutunun əməkdaşı İrina Fan deyib ki, pandemiya sığorta bazarında da yeniliklərin gətirilməsinə, yeni sığorta məhsullarının ortaya çıxmasına səbəb oldu. İstər özəl tibbi sığorta, istərsə də müəssisələr üçün tədarük zəncirinin kəsilməsi olsun, pandemiya təcrübəsi insanları sığorta müdafiəsinə ehtiyac barədə daha çox məlumatlandırır. (<https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2021-03.html#>)

Cədvəl 2-dən görüldüyü kimi iqtisadi cəbhədəki savaşıları ilə tez-tez gündəmdə olan iki böyük dövlət-ABŞ və Çin dünya sığorta bazarının 50 faizindən çox paya sahibdirlər. Maraqlıdır ki, Çin sığorta bazarı da ABŞ-a nisbətən pandemiya dövründə daha çox böyüyüb. Avropa ölkələrinin bir qismində və Avstraliyada isə ciddi şəkildə kiçilmə olub.

Cədvəl 4: 2019-2020 ci illərdə top 20 ölkənin sığorta bazarı üzrə göstəriciləri

Reyting	Ölkələr	Dünya ÜDM-də payı (%)	Yığılmış sığorta haqlarının cəmi (milyon ABŞ dolları)		Dəyişmə faizi	Dünya sığorta bazarında payı	
			2020	2019		2020	2019
1	ABŞ	25 %	2530570	2485326	1.8 %	40.3%	39.5 %
2	Çin	17%	655874	617399	6.2%	10.4%	9.8%
3	Yaponiya	6%	414805	427580	-3.0%	6.6%	6.8%
4	Birləşmiş Krallıq	3%	338321	364352	-7.1%	5.4%	5.8%
5	Almanya	5%	258566	249207	3.8%	4.1%	4.0%
6	Fransa	3%	231347	260457	-11.2%	3.7%	4.1%
7	Cənubi Koreya	2%	193709	179018	8.2%	3.1%	2.8%

Cədvəl 4 -ün davamı

8	İtaliya	2%	161973	167881	-3.5%	2.6%	2.7%
9	Kanada	2%	143468	134839	6.4%	2.3%	2.1%
10	Tayvan	0.8%	113304	117823	-3.8%	1.8%	1.9%
11	Hindistan	3%	107993	107893	0.1%	1.7%	1.7 %
12	Hollandiya	1%	87529	84179	4.0%	1.4%	1.3 %
13	Hong-Kong	0.4%	73131	70696	3.4%	1.2%	1.1%
14	İspaniya	2%	66323	70982	-6.6%	1.1%	1.1%
15	Avstraliya	2%	62840	68688	-8.5%	1.0%	1.1%
16	İsveçrə	1%	62669	58868	6.5%	1.0%	0.9%
17	İrlandiya	0.5%	58 089	58645	-0.9%	0.9%	0.9%
18	Braziliya	1.7%	57623	73388	-21.5%	0.9%	1.2%
19	Belçika	0.6%	41236	41372	-0.3%	0.7%	0.7%
20	İsveç	0.6%	40939	38,026	7.7%	0.7%	0.6%

Mənbə: (<https://www.swissre.com/dam/jcr:ca792993-80ce-49d7-9e4f-7e298e399815/swiss-re-institute-sigma-3-2021-en.pdf>,<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Maraqlıdır ki, aşağıdakı cədvəldə olan Şimali Amerika ölkələrində qeyri-həyat sığortasına olan maraq daha çoxdur. Ancaq Avropa və Asiya ölkələrinin böyük əksəriyyətində isə bunun əksi müşahidə edilir. Bunu 2020-ci ildə yığılmış sığorta haqlarının cəminə görə ən böyük bazara malik 10 ölkə üçün verilən cədvəldə də görmək olar:

Cədvəl 5: Top 10 ölkənin sığorta sahələri üzrə yığımları (milyard ABŞ dolları)

Ölkələr	Həyat sığortası üzrə	Qeyri-həyat sığortası üzrə
1.ABŞ	633	1898
2.Çin	348	308
3.Yaponiya	294	120
4.Birləşmiş Krallıq	239	99
5.Almaniya	107	151
6.Fransa	137	95
7.Cənubi Koreya	106	88
8.İtaliya	119	43
9.Kanada	58	85
10.Tayvan	91	22

Mənbə: “SwissRe” şirkətinin statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Məlum olduğu kimi koronavirus xəstəliyi ilə bağlı bir çox ölkədə karantin rejimi elan olundu. Bu gün də sərt və ya yumşaq formada karantin rejimi dünyanın çox yerində davam edir. “Evdə qal, həyat qurtar” şüarı ilə insanlar lazımi vaxtlarda çölə çıxmağa məcbur edildi. Bunun da nəticəsi o oldu ki, nəqliyyatdan istifadə xeyli dərəcədə azaldı. Şimali Amerikada və Böyük Britaniyada sığortaçılar müştərilərinin nəqliyyatdan istifadəsinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldığını görüb müvafiq sığorta üzrə sığorta haqlarını müştərilərinə geri qaytarırlar.(https://assets.lloyds.com/assets/lloyds-covid-19-final2/1/Lloyds_covid-19__FINAL2.pdf)

Sığortanın hansı ölkələrdə daha çox inkişaf etdiyini bilmək istifadə olunan göstərici sığortanın nüfuzetmə faizinə müəyyənləşdirmək olar.

Cədvəl 6: Top 10 ölkədə sığortanın nüfuzetmə faizi

Ölkənin adı	Ölkənin ÜDM-i (milyon ABŞ dolları ilə)	Sığortanın nüfuzetmə faizi
1. Lüksemburq	73,353.13	30.9
2. ABŞ	20,953,030.00	12.5
3. Cənubi Koreya	1,637,895.80	11.5
4. Birləşmiş Krallıq	2,759,804.06	11.4
5. Danimarka	356,084.87	11.3
6. Sinqapur	339,998.48	10.9
7. İrlandiya	425,888.95	10.4
8. Fransa	2,630,317.73	10.1
9. Hollandiya	913,865.40	9.6
10. İsveç	541,220.06	9.3

Mənbə:(<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=GB-DK>, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=25444>) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Göründüyü kimi bu göstərici üzrə ən yüksək pay Luksemburqa məxsusdur. Digər göstəricidə olduğu kimi burada da daha çox Avropa ölkələri üstünlük təşkil edir. Lüksemburqda sığortanın inkişafının səbəbi maliyyə sabitliyi cəhətdən üstünlüyü, Avropa direktivlərinə uyğun fəaliyyət göstərməsi, sığortaçıların peşəkarlığı, aktivlərinin, investisiyalarının geniş olması, tənzimləyici orqanın səmərəli fəaliyyəti, sığorta məhsullarının çeşidinin zəngin olması, həyat sığorta bazarı üzrə yaxşı

mexanizmə malik olması və s. (<https://www.luxembourgforfinance.com/en/publication-article/insurance-in-luxembourg/>)

Ölkələrdə əhalinin sığortaya marağının ölçülməsi üçün sığorta sıxlığı göstəricisindən istifadə olunur.

Cədvəl 7: Top 10 ölkədə sığorta sıxlığı göstəricisi

Ölkə adı	Əhali sayı (min nəfər)	Sığorta sıxlığı (min ABŞ dolları)
1. Lüksemburq	630.42	36152
2. İrlandiya	4,985.67	8901
3. ABŞ	331,501.08	7929
4. Danimarka	5,831.40	6911
5. İsveçrə	8,636.56	6646
6. Hollandiya	17,441.50	5035
7. İsveç	10,353.44	4830
8. Birləşmiş Krallıq	67,215.29	4590
9. Fransa	67,379.91	4062
10. Norveç	5,379.48	3958

Mənbə: (<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=25445>) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Siyahıya Lüksemburqun yenə liderlik etməsinin səbəbi ölkənin əhalisinin sayının az, sığorta yığımlarının isə çox olmasıdır. Digər sıralama əvvəldə olduğu kimi demək olar ki, eynidir. ABŞ-da əhali sayının çox olmasına baxmayaraq bu göstərici üzrə ilk sıralarda olmağı bir daha sübut edir ki, bu ölkədə sığorta bazarı inkişaf edib, sığortaya maraq çoxdur.

Rusiya-Ukrayna müharibəsinin sığorta bazarına təsiri

Təəssüf ki, bu gün də dünya bir müharibənin şahidi olur. Müharibə bitsə belə onun iqtisadi təsirləri uzun illər davam edir. Müharibə riskləri bəzən sığorta təminatına daxil edilir. Müharibənin təsirini sığortaçı və sığortalı mövqeyindən təhlil etməyə çalışaq. Sığortalı kimi çıxış edən Rusiyaya qarşı bir çox sahələrdə, eləcə də sığorta sahəsində də sanksiyalar tətbiq olundu. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq sığorta bazarında Rusiyanın iştirakı ilə bağlı məhdudiyyətlər 2014-cü ildə Rusiyanın Krımı işğal etdikdən sonra olub və bu beynəlxalq təkrar sığorta şirkətlərinin sığorta təminatının geri götürməsi ilə nəticələnib. (<https://www.fitchratings.com/research/insurance/market-volatility-is->

[ukraine-wars-main-risk-for-european-insurers-17-03-2022](https://www.theguardian.com/business/2022/mar/24/ukraine-war-will-present-major-insurance-claims-warns-lloyds-of-london)) Hal-hazırda şimal qonşumuza tətbiq edilən sanksiyalar ,əsasən, aviasiya, kosmik, dəniz, ticarət risklərinin olduğu sığorta ilə bağlıdır. Belə ki, müharibə bu sahələr üzrə sığorta iddialarının artmasına səbəb olur ki, bu da sığorta şirkətlərinin daha çox sığorta ödənişi etməsi deməkdir. Dünyaca məşhur “Lloyds” sığorta şirkəti artıq Rusiya ilə bağladığı sığorta müqavilərini ləğv etdi. (<https://www.theguardian.com/business/2022/mar/24/ukraine-war-will-present-major-insurance-claims-warns-lloyds-of-london>). Həmçinin sığortaçı kimi çıxış edən “Lloyds” bildirib ki, Rusiya, Ukrayna, Belarusiyadakı biznes ümumi bazar biznesin 1%-dən azını təşkil edir. (<https://www.reuters.com/business/lloyds-london-sees-major-claims-this-year-ukraine-conflict-2022-03-24/>)

Bütün bu danışılanlar bir daha sübut edir ki, risklər hər zaman mövcuddur. Dünya üçün yaxın gələcəkdə olan riskləri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- COVID-19 yeni şamplarının meydana çıxma bilmə ehtimalı;
- Kiber təhlükələr;
- Qlobal iqlim dəyişikliyi;
- İnflasiya;
- Terror;
- Kriptovalyutalarla bağlı risklər və s.

Risklər ilə mübarizədə hökumətlər, beynəlxalq təşkilatlar ilə yanaşı sığorta bazarı da aktiv iştirak etməlidir.

2.2. Azərbaycan sığorta bazarında mövcud vəziyyətin təhlili

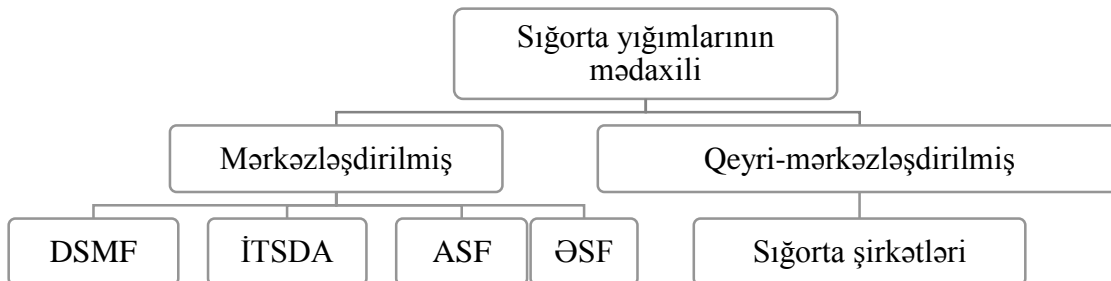
Uzun müddətdir Azərbaycanda formalaşan sığorta vacib, inkişaf etdirilməsi sahədir. Respublikamızda bu sahə də qanunvericiliklə tənzimlənir. Ən ali qanunvericilik sənədi olan konstitusiyada sığorta sözü üç dəfə keçib. 38-ci maddədə könüllü sosial sığortanın növləri, 41-ci maddədə tibbi sığortanın növlərinin inkişaf etməsi üçün dövlət tərəfindən imkanlar yaradılması barədə qeyd olunur. Həmçinin 94-cü maddədə qeyd olunur ki, sığorta ilə bağlı qaydaları Milli Məclis müəyyən edir. (<https://e->

qanun.az/framework/897) Ölkəmizdə bu sahə Mülki Məcəllənin 50-ci fəslə və digər qanunlarla tənzimlənir.

Azərbaycanda sığorta ilə bağlı qanunlar və qəbul edildiyi tarixlər:

- “Sığorta fəaliyyəti” haqqında, 25.12.2007, (<https://e-qanun.az/framework/13983>)
- “Sosial sığorta” haqqında, 18.02.1997, (<https://e-qanun.az/framework/3813>)
- “Tibbi sığorta” haqqında, 28.10.1999 (<https://e-qanun.az/framework/80>);
- “Aqrar sığorta” haqqında, 27.06.2019 (<https://e-qanun.az/framework/43124>);
- “İcbari sığortalar” haqqında, 24.06.2011 (<https://e-qanun.az/framework/22228>)
- “Auditorun peşə məsuliyyətinin icbari sığortası” haqqında, 22.05.2007 (<https://e-qanun.az/framework/13678>)
- “Məhkəmə, hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət məcburi şəxsi sığortası” haqqında, 05.10.1999 (<https://e-qanun.az/framework/3050>)
- “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası” haqqında, 27.05.1997 (<https://e-qanun.az/framework/3896>)
- “Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərində və konsulluqlarında xidmət keçən diplomatik xidmət əməkdaşlarının və inzibati-texniki xidməti həyata keçirən şəxslərin dövlət icbari şəxsi sığortası” haqqında, 18.05.2004 (<https://e-qanun.az/framework/6182>)
- “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta” haqqında, 11.05.2010 (<https://e-qanun.az/framework/19789>)

Şəkil 4: Sığorta yığımlarının mədaxilinə görə bölgüsü

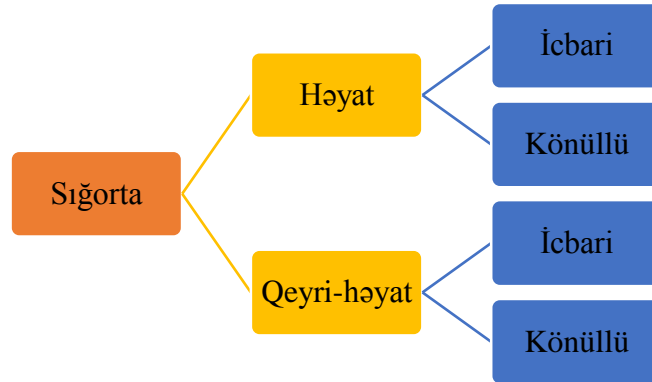

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Azərbaycanda da bir çox ölkədə olduğu kimi sığorta yığımların mədaxilinə görə mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş formada olur. (Şəkil 4)

Mülki Məcəlləyə istinadən Azərbaycanda sığorta həyat və qeyri-həyat sahələrinə, icbari və könüllü sığorta siniflərinə, şəxsi və əmlak növlərinə ayrılır. (<https://e-qanun.az/framework/46944>)

Şəkil 5: Mülki Məcəllədə sığortanın təsnifatı

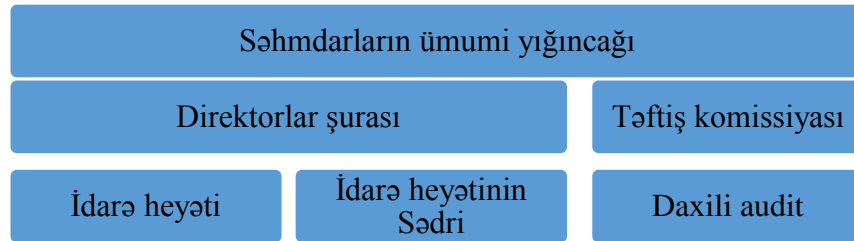

Mənbə: (<https://e-qanun.az/framework/46944>) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Həyat sahəsinə aid olanlar ancaq şəxsi növə aid sığorta məhsullarıdır. Qeyri-həyat sahəsinə aid olanlar isə əmlak və şəxsi növə aiddirlər.

Azərbaycanda 5-i həyat, 15-i qeyri-həyat olmaqla 20 sığortaçı, 1 təkrarsığortaçı mövcuddur. (cbar.az)

Şəkil 6: Paşa Sığortanın strukturu

Mənbə: (<https://www.pasha-insurance.az/az/about-us/structure>) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

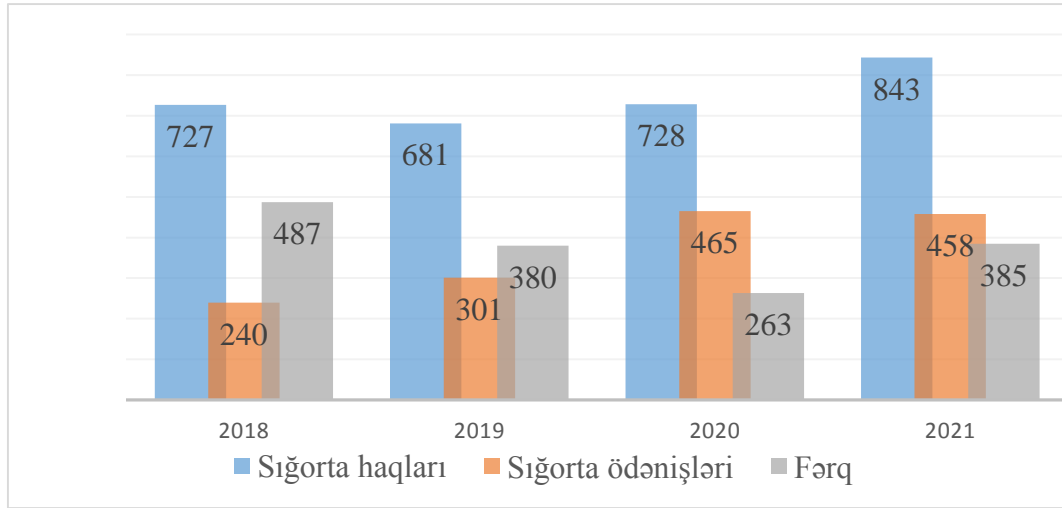
“Sığorta fəaliyyəti” haqqında qanuna istinadən Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin strukturunda ən ali orqan səhmdarların ümumi yığıncağı hesab edilir. Direktorlar şurası sığorta şirkətini idarə edir və ümumi fəaliyyətinə nəzarət edir, İdarə heyəti icraedici, Təftiş komissiyası isə şirkətin maliyyə təsərrüfat işlərinə nəzarətəddici funksiyanı

daşıyır. (<https://e-qanun.az/framework/13983>) Nümunə üçün Şəkil 6 da verilmiş ölkəmizdə bu sahədə ən böyük şirkət olan “Paşa Sığorta” şirkətinin strukturuna baxanda bu aydın şəkildə görülür.

Son illər Azərbaycan sığorta bazarında geniş islahatlar baş verib və bu gün də davam edir. Ən mühüm tədbirlərdən biri sığorta bazarına nəzarət orqanın dəyişməsi olub. 2016-cı ilə qədər Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti orqanının requlyatoru olduğu bazarda 2016-2019 cı illərdə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası bu funksiyanı yerinə yetirdi. 2019-cu ildən bəri isə Mərkəzi Bank nəzarət edir. Bundan başqa ölkədə icbari sığortalara nəzarət edən ikinci köməkçi bir qurum olan İcbari Sığorta Bürosu da fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan sığorta bazarının təhlili

Şəkil 7: Azərbaycan sığorta bazarının göstəriciləri (mln manatla)

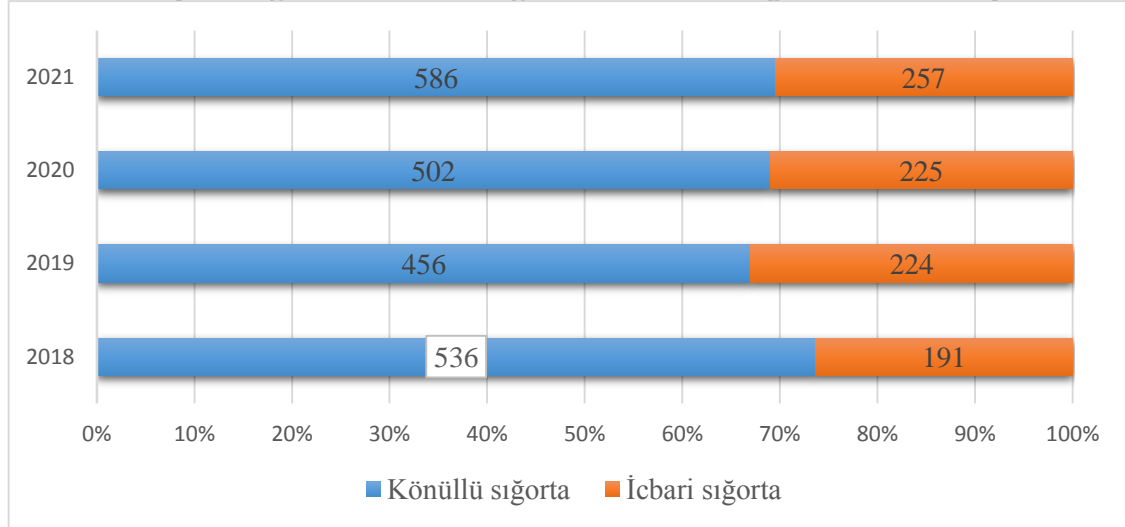

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Sığorta premiumunu göstəricisinə görə bazarı təhlil edəndə görürük ki, 2019-cı ildə azalma olsa da, sonrakı illərdə bu göstərici artmışdır və 2021-ci ildə 843 mln manat olmuşdur. Sığorta ödənişləri üzrə göstəricilərə baxdıqda isə ən yüksək rəqəm 2020-ci ildə müşahidə edilir: 465 mln manat. Verilən rəqəmləri təhlil etdikdə isə onu görürük ki, 2019-cı ildə bazar 7% kiçilib, 2020-ci ildə isə 7%, 2021-ci ildə daha çox 16% faiz böyüyüb. Sığorta siniflərinə görə təhlil etdikdə isə aydın olur ki, sığorta bazarında könüllü və icbari sığorta bazarı üzrə pay bölgüsü təxminən, 2018-cu ildə 73:27, 2019-

cu ildə 67:32, 2020-ci ildə 69:31, 2021-ci ildə isə 70:30 kimi olmuşdur. 2019- ci ildə könüllü sığorta bazarı 15 % kiçilib, 2020-ci ildə 10 %, 2021-ci ildə isə 17 % böyüyüb. İcbari sığorta bazarı isə 2019-cu ildə 17% , 2020-ci ildə təqribən 1%, 2021-ci ildə isə 14 faiz böyümə ilə yadda qaldı. Nəticə etibarilə mühüm dəyişikliklər 2019 və 2021 ci illərdə olub. Bəs bunun səbəbi nə olub?

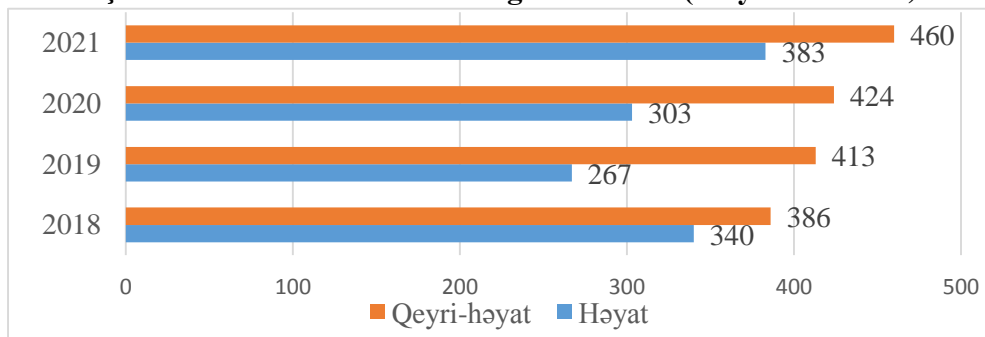
Şəkil 8: Azərbaycan sığorta bazarının sığorta sahələri üzrə göstəriciləri (milyon manatla)

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Həyat və qeyri-həyat sığorta növlərinin necə dəyişdiyi aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir. 2019-cu ildə həyat sığorta bazarı 22 % kiçilib, qeyri-həyat sığorta bazarı isə 7% böyüyüb, 2020-ci ildə həyat sığorta bazarı 14 %, qeyri-həyat sığorta bazarı 3% faiz , 2021-ci ildə həyat sığorta bazarı 26 %, qeyri-həyat sığorta bazarı isə 9% böyüyüb. Sığorta növlərinə görə təhlil etdikdə də onu gördük ki, 2019-cı il sığorta bazarımız üçün düşərli olmayıb. Xüsusilə, könüllü sığorta bazarı və həyat sığorta bazarı çox kiçilib.

Şəkil 9: 2018-2021 ci illərdə sığorta bazarı (milyon manatla)

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən hesablanılıb.

Azərbaycan iqtisadiyyatda sığortanın nə qədər hissəyə malik olduğunu bilmək üçün sığorta nüfuzetmə göstəricisinə baxaq. Müqayisə edilən dörd il ərzində 2020-ci il istisna olmaqla respublikamızın ÜDM-da artım tempi müşahidə edilmişdir. 2020-ci ildə kiçilmənin səbəbi pandemiya olmuşdur. Sığortanın ÜDM-də payı isə təqribən eyni qalmışdır. 2020-ci ildə ÜDM-də azalma olsa belə, sığortanın bunda payı artmışdır. Lakin, bu gün vəziyyət istənilən səviyyədə deyil.

Cədvəl 8: 2018-2021-ci illər üzrə sığortanın nüfuzetmə faizi

İl	ÜDM (milyon manatla)	Sığortanın nüfuzetmə faizi
2018	80092	0,91%
2019	81896,2	0,83%
2020	72578,1	1,00
2021	92857,7	0,91%

Mənbə: DSK, Mərkəzi Bankın statistikaları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Azərbaycanda əhalinin sığortaya marağını, daha doğrusu nə qədər vəsait ayırdığını bilmək üçün sığorta sıxlığı göstəricinə baxaq. Göstərilən illər ərzində əhali sayında da artım var. 2019-cu ildə sığorta bazarında zəifləmə burada da bir daha özünü göstərir. Beləki, sığorta sıxlığı üzrə azalma 2019-cu ildə azalıb, amma sonra yenidən artıb.

Cədvəl 9: 2018-2021-ci illər üzrə sığorta sıxlığı göstəricisi

İl	Əhali sayı (min nəfər)	Sığorta sıxlığı (manatla)
2018	9898,1	73,54
2019	9981,5	68,24
2020	10067,1	72,38
2021	10119,1	83,40

Mənbə: DSK, Mərkəzi Bankın statistikaları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Bu göstəriciləri illər üzrə təhlil etdikdən sonra Azərbaycanı qonşu ölkələr ilə müqayisə etməyə çalışaq.

Cədvəl 10: Azərbaycan sığorta bazarının Rusiya və Türkiyə sığorta bazarı ilə müqayisəsi (2020)

Ölkə adı	ÜDM (milyon ABŞ dolları)	Əhali sayı	Sığortanın nüfuzetmə faizi	Sığorta sıxlığı
Azərbaycan	42,607,18	10,093.12	1%	42.60
Rusiya	1,483,497.78	144,104.08	1.4%	145
Türkiyə	719,954,82	84,339.07	1.5%	130

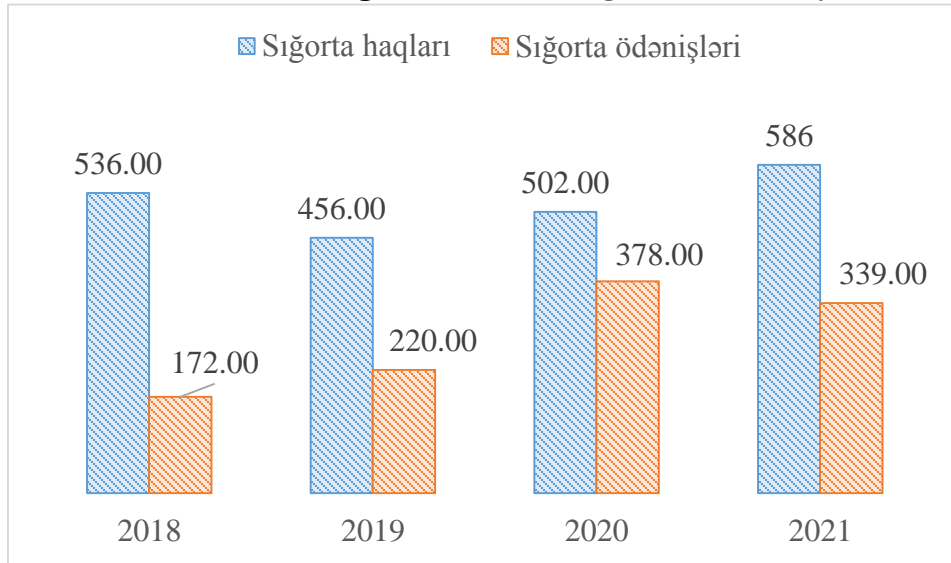
Mənbə:(<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>,<https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=25445>) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Qonşu ölkələr müqayisə etdikdə görürük ki, sığortanın nüfuzetmə faizi hər üç ölkədə eynidir. Amma ölkələrin ÜDM-i arasında ciddi fərq olduğu üçün sığorta yığımları da fərqlənir. Verilən rəqəmlər hesablama apardıqda müəyyən olundu ki, sığorta yığımları təqribən Rusiyada 21 milyard ABŞ dollar, Türkiyədə isə 11 milyard ABŞ dollarıdır. Bu göstəricilərin qonşularımızda yüksək olmasının səbəbi onların bizdən daha qədim sığorta ənənələrinə malik olmasıdır.

Könüllü sığorta bazarı

Könüllü sığorta bazarı üzrə sığorta haqlarının cəmində 2019-cu ildə azalma müşahidə olunmuşdur. Göstərilən illər ərzində isə sığorta ödənişlərində artım müşahidə olunmuşdur. Sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarına nisbəti 2018-ci ildə 32,09 %, 2019-cu ildə 48,25 %, 2020-ci ildə 75,3 %, 2021-ci ildə isə 57,85 % olmuşdur.

Şəkil 10: Könüllü sığorta bazarı üzrə göstəricilər (milyon manatla)

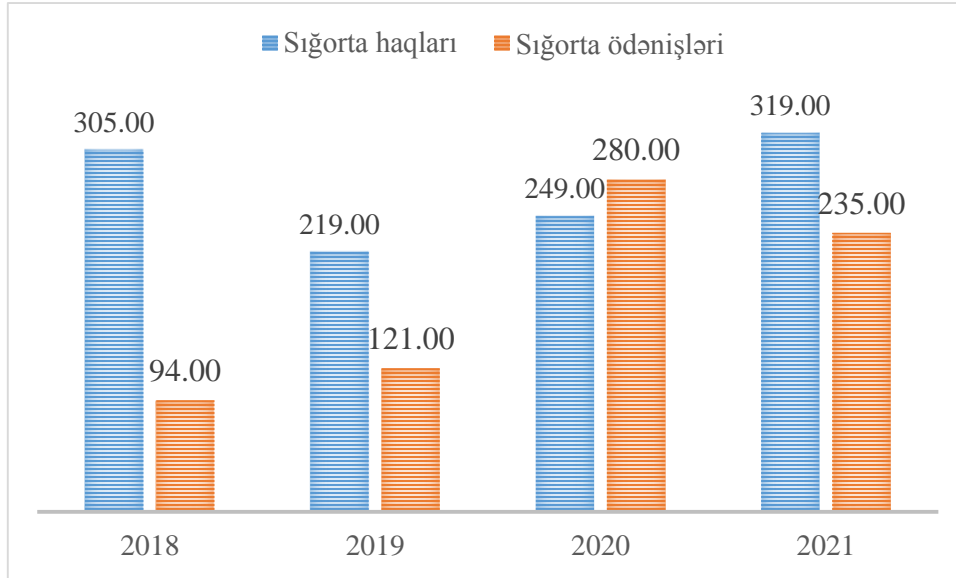

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Şəkil 5-dən göründüyü kimi 2019-cı ildə könüllü sığorta bazarında həyat sığortası üzrə kiçilmə kiçilmə var. Bunun səbəbini ekspertlər 2019-cı ildə vergi və sosial sığorta haqqında qanunvericiliyinə edilən dəyişikliklərdə qiymətləndirirlər. Belə ki, əvvəl işəgötürən şəxslər işçinin əmək haqqısından həyatın yaşam sığortasına pul ayırdıqda vergi və DSMF-ə görə tutulmalar olmurdu. (<https://vergiler.az/news/taxes/1929.html>) 2019-

cı ildən isə bu güzəşt əmək haqqının yarısına tətbiq edildiyi üçün adıkeçən sığorta bazarında azalmalar oldu ki, bu da əhəmiyyətli dərəcədə kiçilməyə səbəb oldu.

Şəkil 11: 2018-2021-ci illərdə könüllü həyat sığorta bazarı üzrə göstəricilər

Mənbə:Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Könüllü həyat sığorta bazarında ödənişlərinə azalma 2021-ci ildə müşahidə edilib. Könüllü həyat sığortası üzrə ödənişlərin yığımlara nisbəti 2018-ci ildə 30,82 %, 2019-cu ildə 55,25 %, 2020-ci ildə 112 %, 2021-ci ildə isə 73,67 % olmuşdur.

Cədvəl 11 və 12-də könüllü sığorta bazarı üzrə sığorta haqlarının və ödənişlərinin 2018-2021-ci illər üzrə rəqəmləri verilmişdir. Həyatın yaşam sığortası üzrə yığımlarda 2019-cu ildə məlum səbəblərdən azalma olub. Əmək qabiliyyətinin sığortası üzrə yığımlarda 2020-ci ildə əhəmiyyətli azalma olub. Bunun səbəbi ,zənnimcə, pandemiya ilə bağlı olmuşdur. Çünki bir çox insan işini itirdiyinə görə bu sığortaya da tələb azalıb.

Cədvəllərdə diqqət çəkən məqamlardan biri “sağalmaz xəstəliklərdən sığorta” hissəsidir. Cədvəl 12-də göstərilir ki, bu sığorta növü üzrə 2018-2020 ci illərdə sığorta ödənişi olmayıb, yalnız 2021-ci ildə 27 min manat ödəniş olub. Bu hal əslində çox sevindirici haldır ki, sığortlular xəstəliklərə yoluxmayıblar ki, ödəniş olmayıb. Amma bu sığorta ilə bağlı ziddiyyətli məqamlar var. Əvvəla, sığortanın adında neqativlik var. Azərbaycanda bu məhsulun satışını “Paşa Həyat” sığorta “Həyata bağlan”, “Xalq həyat” sığorta qanunvericilikdəki ad ilə, “Meqa Həyat” sığorta şirkəti isə “Kritik

xəstəliklərdən sığorta” adı altında həyata keçirir. Çünki istənilən xəstəliyin müalicəsi var. Düzdür, ola bilər ki, bəzi xəstəliklərin müalicəsi uzun vaxt, çox maliyyə tələb etsə də sağalmaq şansı hər zaman var və bunların başında da pozitiv enerji durur. Yəni xərçəng və digər xəstəliklərə qalib gələnlərin sayı kifayət qədərdir. Təbii ki, vaxtında müalicəyə başlanarsa. Hər gün sosial şəbəkələrdə qarşımıza təəssüflər olsun ki, insanların xəstəlik səbəblərindən dolayı yardım aksiyaları kimi xəbərləri çıxır. Amma bir şeyi etiraf etmək lazımdır ki, bu kimi tədbirlərin hamısı xoş sonluqla bitmir. Ya məbləğ toplana bilmir ya da ki, məbləğ toplananda iş işdən keçmiş olur, çünki xəstəlik bir tərəfdən öz sürəti ilə irəliləyir. Amma sığorta olarsa bu kimi halları vaxtında önləmək olar. Ona görə bu məhsulun satışında artım əslində sevindirici haldır. Bu sığorta ilə bağlı başqa bir onun tibbi sığorta təminatlarına daxil edilməməsidir. Səbəb isə tibbi sığortanın qeyri-həyat, sağalmaz xəstəliklərdən sığortanın isə həyat sığorta sahəsinə aid olmasıdır. Çünki bu sığortanı alan şəxs xəstəliyə tutulduğu halda ona sığortaçı tərəfindən birdəfəlik ödəniş verilməsi halı da ola bilər. Yəni, sığortalı ola bilər ki, ödənişi müalicəsi üçün deyil, qalan ömrünü daha yaxşı yaşamaq üçün, maliyyə sıxıntısı çəkməmək üçün əldə etmək istəsin.

Cədvəl 11: Könüllü sığorta bazarının həyat sığorta növü üzrə yığımlar (min manatla)

	2018	2019	2020	2021
həyatın yaşam sığortası	253.943,5	166.110,1	205.341,7	272.925,4
həyatın ölüm halından sığortası	48.090,5	48.537,02	43.130,2	41.953,4
əmək qabiliyyətinin sığortası	3.388,4	4.373,5	843,5	3.783,7
sağalmaz xəstəliklərdən sığorta	277,96587	350,5975	478,89121	939,32438

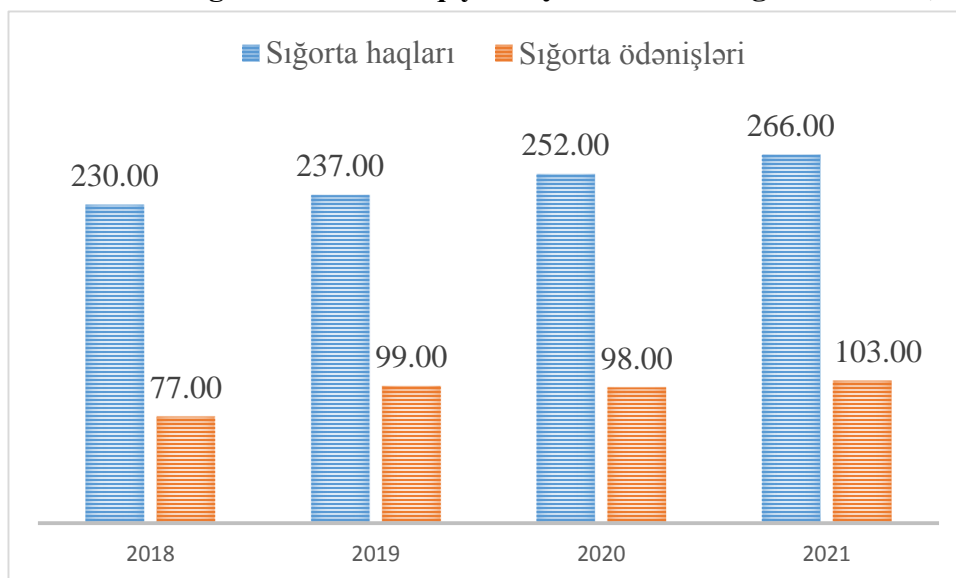
Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 12: Könüllü sığorta bazarının həyat sığortası üzrə ödənişlər (min manatla)

	2018	2019	2020	2021
həyatın yaşam sığortası	93.366,0	120.547,9	275.661,7	231.719,4
həyatın ölüm halından sığortası	1.612,9	1.249,9	4.779,6	3.968,0
əmək qabiliyyətinin sığortası	0	0	0	0
sağalmaz xəstəliklərdən sığorta	0	0	0	27,0

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Şəkil 12: Könüllü sığorta bazarının qeyri-həyat sahəsi üzrə göstəriciləri (milyon manatla)

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Könüllü sığorta bazarının qeyri-həyat sahəsi üzrə də yığımlarda və ödənişlərdə artım var. Yalnız 2020-ci ildə ödənişlərdə bir qədər azalma var. Burada sığorta ödənişlərinin yığımlara nisbəti 2018-ci ildə 33,48 %, 2019-cu ildə 41,77 %, 2020-ci ildə 38,89 %, 2021-ci ildə 38,72 % olmuşdur. Ölkədə bu sığortanın çoxsaylı növləri mövcuddur. Bir qədər ətraflı təhlil etmək üçün digər statistikalara baxaq.

Cədvəl 13: Könüllü sığorta bazarında şəxsi sığorta üzrə sığorta haqları (min manatla)

	2018	2019	2020	2021
Fərdi qəza sığortası	3.299,9	3.416,4	2.913,6	2.747,8
Xaricə səfər edən vətəndaşların sığortası	3.758,1	4.878,0	1.414,1	2.747,8

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 14: Könüllü sığorta bazarında şəxsi sığorta üzrə sığorta ödənişləri (min manatla)

	2018	2019	2020	2021
Fərdi qəza sığortası	322,8	443,7	159,1	197,1
Xaricə səfər edən vətəndaşların sığortası	749,5	481,9	307,7	229,5

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Hər iki növ üzrə yığımlarda əhəmiyyətli dəyişiklik 2020-ci ildə olmuşdur. Səfər sığortasında nəzərəçarpan azalma həmin il pandemiya səfərlərinin, səyahətlərin ləğvi olmuşdur. 2021-ci ildə yenidən yığımlarda artım olsa belə 2018 və 2019-cu illərdəki

səviyyədə deyil. Amma növbəti illərdə düşünürəm ki, bu növ üzrə artım tempi davam edəcək.

Cədvəl 15: Könüllü sığorta bazarında əmlak sığortası üzrə yığımlar (min manatla)

	2018	2019	2020	2021
Əmlak	112.095,5	111.710,6	125.751,6	134.415,6
Mülki məsuliyyət	22.375,0	20.934,4	20.829,0	20.385,4
Qarışıq maliyyə risklərinin sığortası	0,6	321,5	408,0	452,6
Kredit sığortası	1.860,1	157,7	91,6	3.378,2

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 16: Könüllü sığorta bazarında əmlak sığortası üzrə ödənişlər (min manatla)

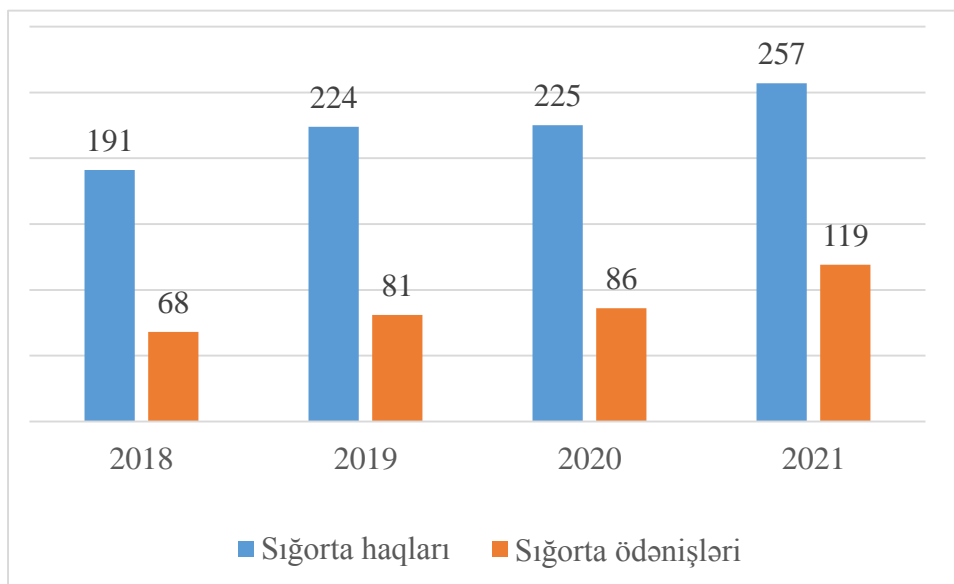
	2018	2019	2020	2021
Əmlak	15.074,4	36.610,0	29.573,7	23.449,0
Mülki məsuliyyət	1.954,6	1.083,7	576,7	731,1
Qarışıq maliyyə risklərinin sığortası	0	0	13,2	0
Kredit sığortası	0	0	0	0

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Burada əmlak sığortası dedikdə daşınmaz əmlak, nəqliyyat vasitələrinin, kənd təsərrüfatı bitkilərinin, əmlak bağlı digər növlər, yəni işçilərin dələduzluğu, pul və pul sənədlərinin saxtalaşdırılması hallarında sığorta nəzərdə tutulur. Bu sığortada da 2019-cu ildə cüzi azalma olsa da, digər illərdə artım var. Adıkeçən sığorta hadisələrin baş vermə tezliyinə görə digərlərindən üstündür. Ona görə də sığorta ödənişlərinin çox olması normaldır. Mülki məsuliyyət sığortası isə həm peşə, həm nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin, həm işəgötürənin məsuliyyət sığortasını özündə birləşdirir. Bu sığortada yığımlarda azalma müşahidə edilir. Qarışıq maliyyə risklərinin sığortasında cəmi bir növ var, o da belə adlanır: işin dayandırılması halından sığorta. Bu sığorta üzrə yığımlarda ciddi artım var. Ödənişlər isə 2020-ci ildə artıb. Bunun da səbəbi düşünürəm ki, pandemiya olmuşdur. Kreditlərin sığortasında da 2019 və 2020-ci illərdə azalma olsa da 2021-ci ildə yenidən artım olmuşdur.

İcbari sığorta bazarında göstərilən illər ərzində həm yığımlarda, həm də ödənişlərdə artım var. Burada ödənişlərin haqlara nisbəti 2018-ci ildə 35,60 %, 2019-cu ildə 36,16 %, 2020-ci ildə 38,74 %, 2021-ci ildə isə 46,30 % olmuşdur.

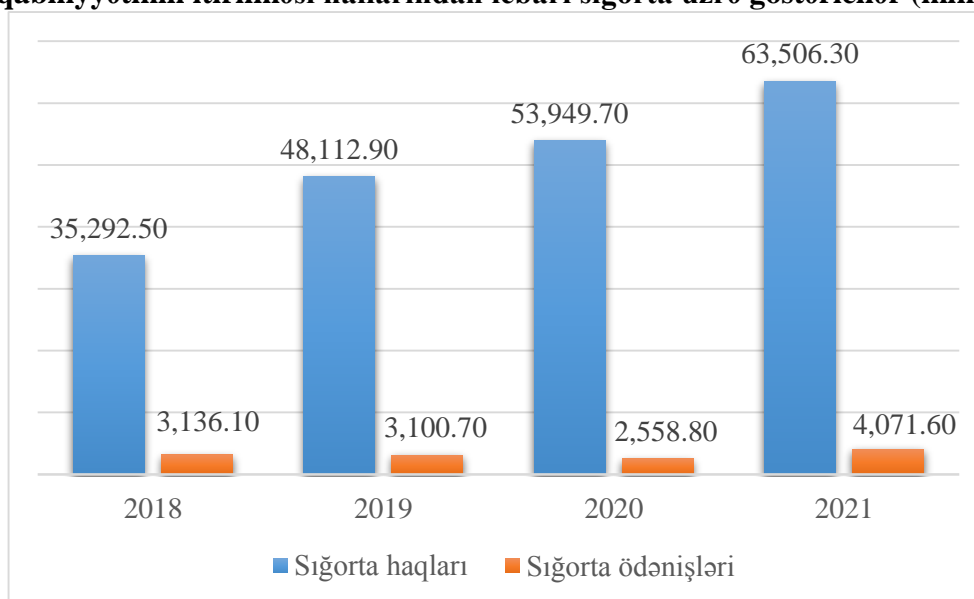
Şəkil 13: İcbari sığorta bazarı üzrə göstəricilər (milyon manatla)

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

İcbari sığorta bazarında qeyri-həyat sığorta növlərinin üstünlük təşkil edir. Bunun səbəbi ,zənnimcə, icbari sığortanın təsnifatında cəmi bir həyat sığortasının olmasıdır. O da istehsalatda baş vermiş bədbəxt hadisələr səbəbindən peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi sığortasıdır.

Şəkil 14: İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta üzrə göstəricilər (min manatla)

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Sözükeçən sığorta növündə yığımda artımın səbəbi son illər ərzində rəqəmsallaşmanın artması olub. Belə ki, bu sığorta növünün işləmə mexanizminə görə hər bir işəgötürən öz işçisini sığortalamalıdır. Burada işəgötürənin buna riayət edib-etməməsi Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi yanında Dövlət Əmək Müffətişiliyi tərəfindən nəzarət olunur. Qurumun rəsmisinə istinadən, işəgötürənlərə elektron nəzarət platforması yaradılıb. 2021-ci ilin sentyabr ayına olan göstəricilərə 82 % işçi sığortalanıb.

İcbari sığorta sahəsində görülən işlər bu bazarda əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olub.

Cədvəl 17: İcbari sığorta bazarında qeyri-həyat sığortası növləri üzrə yığımlar (min manatla)

	2018	2019	2020	2021
avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası	95.440,5	100.430,2	93.293,5	99.566,1
sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası	112,8	109,3	108,8	104,2
daşınmaz əmlakın icbari sığortası	30.264,5	43.426,8	46.140,8	62.502,6
daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası	299,4	403,6	407,8	834,0

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 18: İcbari sığorta bazarında qeyri-həyat sığortası növləri üzrə ödənişlər (min manatla)

	2018	2019	2020	2021
avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası	53.505,2	67.235,6	56.578,7	74.098,6
sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası	0	0	0	0
daşınmaz əmlakın icbari sığortası	4.025,2	5.415,0	3.864,9	1.919,1
daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası	83,7	0,6	22,7	29,1

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 17 və 18-də birinci göstərilən növdə həm yığımlar, həm ödənişlər də 2019-cu ildə artım, 2020-ci ildə azalma, 2021-ci ildə yenidən artım müşahidə olunur. İSB və Dövlət Yol Polisi Xidməti arasında inteqrasiya olunmuş bir sistem olduğu üçün bu sığorta üzrə demək olar ki, 100 %-ə yaxın nəticə əldə olunub.

Əmlak ilə bağlı sığortalarda 2021-ci ildə yığımlarda əhəmiyyətli artımın səbəbi bu sığorta ilə bağlı geniş miqyasda keçirilən maarifləndirmə tədbirləridir.

İcbari sığortanın digər növü olan “Yaşılıkart” sığorta sistemi ilə ötən il mühüm yenilik oldu. Belə ki, saxta yaşıl kartların yayılmasının qarşısının alınması üçün Azərbaycan və Türkiyənin müvafiq orqanları arasında inteqrasiya mexanizmi yaradıldı. Daha aydın desək, məsələn Türkiyə qeydiyyatlı avtomobil Azərbaycan ərazisinə keçərkən həmin avtomobilin yaşıl kart sığortası qardaş ölkənin müvafiq orqanı vasitəsilə İSB-də sistemdə görünəcək və sonra İSB bu məlumatı Dövlət Gömrük Komitəsinə yönəldəcək ki, bu da şəffaflığı təmin edəcək. (https://customs.gov.az/az/faydali/xeberler/4826_/)

Azərbaycanda sığorta bazarında rəqabət

Cədvəl 19: Sığorta şirkətlərinin bazar payı (2021-ci il,% ilə)

Sığorta şirkətinin adı	Bazar payı
1. Paşa Sığorta	21,24
2. Paşa Həyat sığorta	37,09
3. Atəşgah sığorta	5,22
4. Atəşgah Həyat Sığorta	2,98
5. Xalq Sığorta	4,21
6. Xalq Həyat sığorta	0,75
7. Meqa Sığorta	2,93
8. Meqa Həyat sığorta	0,06
9. Azərsığorta	6,4
10. Qala Sığorta	5,2
11. Qala Həyat Sığorta	2,28
12. Bakı Sığorta	0,57
13. Azərbaycan Sənaye Sığorta	1,42
14. Azsığorta	1,34
15. A-Qroup Sığorta	2,25
16. Ata Sığorta	1,42
17. Günay Sığorta	1,16
18. İpəkyolu Sığorta	1,85
19. Aqrar Sığorta	1,33
20. Naxçıvan Sığorta	0,3

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən hesablanılıb.

Bazarın rəqabətli olub olmamasını ölçmək üçün Herfindahl-Hirşman indeksindən istifadə olunur. Bu indeksi hesablamaq üçün ilk öncə hər sığorta şirkətinin bazardakı payını kvadrata yüksəldib sonra bunları cəmləmək lazımdır. Əgər alınan göstərici 100-

dən kiçikdirsə bazar yüksək rəqabətli, 100-1500 arası olarsa bazarda orta səviyyəli rəqabət var deməkdir. Əgər 1500-2500 arası olarsa o deməkdir ki, bazarda rəqabət aşağı səviyyədir. 2500-dən çox olması isə bazarda inhisar var deməkdir. (<https://www.investopedia.com/terms/h/hhi.asp>) Verilən göstəricilər əsasında hesablama apardıqda aydın olur ki, ölkəmizin sığorta bazarının Herfindahl-Hirşman indeksi 1980,851 dir.

Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin ödədikləri sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarına nisbəti aşağıdakı kimi olmuşdur.

Cədvəl 20: Sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarına nisbəti (sığortaçılar üzrə, 2021)

Sığortaçı	Sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarının nisbətinin faizlə ifadəsi
1. "A-Qroup Sığorta Şirkəti" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	61,74
2. "AtaSığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	72,81
3. "Atəşgah Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	71,62
4. "Atəşgah" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	42,30
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti (AzərSığorta)	110,63
6. "Azərbaycan Sənaye Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	35,55
7. "AzSığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	65,05
8. "Bakı Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	27,06
9. "Günay Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	41,82
10. "İpək Yolu Sığorta" ASC	17,34
11. "Meqa Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	21,53
12. "Naxçıvansığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	16,83
13. "Paşa Həyat Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	65,49
14. "Paşa Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	41,85
15. "Qala Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	16,22
16. "Qala Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	13
17. "Xalq Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2,16
18. "Xalq Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	61,28
19. "Aqrar Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1,3
20. Meqa Həyat Sığorta Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	0

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən müəllif tərəfindən hesablanılıb.

Cədvələ nəzər saldıqda aydın olur ki, ən çox sığorta ödənişi edən AzərSığorta olmuşdur. Hətta yığımlarından çox olmuşdur. Heç bir ödəniş etməyən isə Meqa Həyat şirkəti olmuşdur.

Tibbi sığorta

BMT-nin 17 davamlı inkişaf məqsədlərindən 3-cüsü belə adlanır: “Yaxşı səhiyyə və rifah”. Koronavirus pandemiyası da bir daha sübut etdi ki, hər şeydən öncə sağlamlıq gəlir. Yaxşı səhiyyə demək əhalinin tibbi xidmətlərə əlçatanlığı, həkimlərin peşəkar fəaliyyəti, yaxşı rifaha sahib olması, ən əsası cəmiyyətin səhiyyəyə, həkimlərə inamı deməkdir. Səhiyyə sistemi inkişaf etmiş ölkələrdən olan ABŞ, Almaniyada tibbi sığorta çox geniş tətbiq olunur. Azərbaycanda da artıq bir neçə ildir ki, icbari tibbi sığorta ilə bağlı geniş işlər görülməkdir. 2021-ci ilin aprel ayından artıq bu sığortanın tətbiqinə başlanılıb. Ötən ilin yekunlarına görə artıq 4 milyon insana 22 milyon tibbi xidmət göstərilib. (<https://qafqazinfo.az/news/detail/oten-il-ehalinin-42-faizi-icbari-tibbi-sigortadan-yararlanib-362315>) Bəs bu sığorta sistemi necə işləyir?

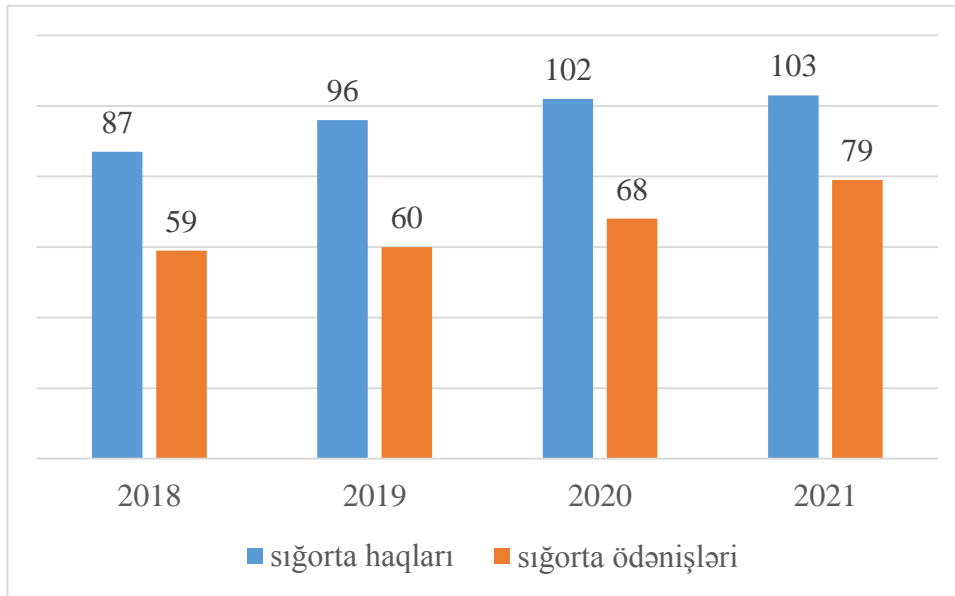
İcbari tibbi sığorta sistemində sığorta haqqı kimi sığortalı kimi çıxış edən əhalinin, yəni Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının əmək haqqından tutulmalar və dövlət büdcəsindən ayırmalar olur. Bu məbləğlər İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyində toplanılır. Vətəndaşlar icbari tibbi sığortanın xidmətlər zərfinə daxil olan xidmətlərdən TƏBİB-in tabeliyində olan tibb müəssisələrdə istifadə edə bilər.

İcbari tibbi sığorta ölkəmizdə yeni tətbiq olunduğu üçün sözsüz ki, problemlər mövcuddur. Bu problemlərdən biri sığortanın yalnız müəyyən tibb müəssisələrində keçərli olmasıdır. Bakı Araşdırmalar İnstitutu tərəfindən aparılan bir tədqiqatda göstərilmişdir ki, icbari tibbi sığorta ilə bağlı əhalinin məlumatlılıq səviyyəsi yüksək olsa da, tibbi sığortadan gözləntilər hələ ki, aşağı səviyyədədir. Tədqiqatda həmçinin göstərilib ki, tibb müəssisələrinin zəruri ləvazimatlarla təmin olunma səviyyəsi nisbətən yaxşı olsa da, tibb işçilərinin işə islahatlar barədə məlumatlılıq səviyyəsi aşağıdır və sözügedən məsələnin kökündə icbari tibbi sığorta ilə bağlı yol xəritəsinin olmaması əsas gətirilir. (https://bakuresearchinstitute.org/wp-content/uploads/2022/01/MHI_analyse_aze.pdf)

Bundan başqa Azərbaycan sığorta bazarında könüllü tibbi sığorta məhsulu da mövcuddur. Bu sığortanın icbari sığorta növündən fərqi adından görüldüyü kimi könüllü əsaslarla və qeyri-mərkəzləşdirilmiş formada tətbiq olunmasıdır. Yəni burada sığortalı sığortaçı ilə müqavilə bağlayaraq müəyyən edilən xidmətlərdən sığortaçının

əməkdaşlıq etdiyi tibb müəssisələrindən yararlanma bilər. Azərbaycanda bu məhsul üzrə sığorta haqlarının dəyişdiyinə aşağıdakı şəkildə baxanda ydın olur ki, istər sığorta haqlarının, istərsə də sığorta ödənişlərinin həcmində artım görünür. Amma bu artımın növbəti illərdə davam edəcəyi isə sual altındadır. Çünki, düşünürəm ki, icbari tibbi sığortanın növbəti illərdə geniş tətbiqinə nail olmaq olarsa bu tədricən könüllü tibbi sığorta bazarında azalmaya səbəb ola bilər.

Şəkil 15: Könüllü tibbi sığorta üzrə göstəricilər(min manatla)

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistikaları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Şəkilə baxanda istər sığorta haqlarının, istərsə də sığorta ödənişlərinin həcmində artım görünür. Amma bu artımın növbəti illərdə davam edəcəyi isə sual altındadır. Çünki, düşünürəm ki, icbari tibbi sığortanın növbəti illərdə geniş tətbiqinə nail olmaq olarsa bu tədricən könüllü tibbi sığorta bazarında azalmaya səbəb ola bilər.

Aqrar sığorta.

Kənd təsərrüfatı ölkəmizdə prioritet, inkişaf edilməsi sahələrdən biridir. Hər sahədə olduğu kimi burada da risklər mövcuddur. Əvvəllər kənd təsərrüfatı risklərinin sığortasını kommersiya sığorta şirkətləri satırdılar. Lakin buna bütün fermerlərin çıxışı olmadığı üçün yeni model tətbiq olunmağa başladı. Risklər baş verdiyi anda fermerlərin maliyyə vəziyyətinin pisləşməməsi üçün ölkədə 2019-cu ildə Aqrar Sığorta fondu yaradılıb. Azərbaycandakı bu sistem Türkiyənin bu sahədəki uğurlu “TARSİM”(Tə

Sığortalar Havuzu) modelinə əsaslanır. (Əsədova S., 2020) İşləmə mexanizmi isə belədir. Tutaq ki, bir fermer inəyini sığortalamaq istəyir. Fərz edək ki, sığorta haqqı 300 AZN-dir. Bunun 50%-ni yəni, 150 AZN-i dövlət, qalan 50%-ni isə fermer fonda ödəyir. Sığorta hadisəsi baş verdikdə isə fermerə dəyən ziyan fond tərəfindən qarşılır. Sözügedən təşkilat yeni yarandılmasına baxmayaraq, araşdırma nəticəsində, fermerlərin fikirlərinə görə, bu sığorta faydalıdır. Hal-hazırda heyvandarlıq, bitkiçilik, akvakultura üzrə müəyyən risklər təminat altına alınarsa gələcəkdə bunun əhatə dairəsi genişlənə bilər. Fondu Mərkəzi Bank tərəfindən lisenziyaya malik olan 7 sığorta şirkəti tərəfindən bərabər paylarla qurulan (Paşa sığorta, Azərbaycan Sənaye Sığorta, Bakı sığorta, Meqa sığorta, Qala sığorta, Azsığorta, Xalq sığorta) “Aqrar sığorta müştərək sığorta şirkəti” ASC idarə edir. (<https://asf.gov.az/governing-body/organizational-structure>)

Təkrarsığorta bazarı

Azərbaycanda “Sığorta fəaliyyəti” haqqında qanuna əsasən, təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün minimum nizamnamə kapitalı 10 milyon manat olmalıdır. (<https://e-qanun.az/framework/13983>) Bu o deməkdir ki, təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün ayrıca təkrarsığorta şirkəti də yaradıla bilər, həmçinin adi sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlərin də nizamnamə kapitalı qanunvericiliyin tələblərini ödədiyi halda, tənzimləyici orqandan lisenziya alaraq bu fəaliyyət ilə məşğul olmaq olar. Dövlət Statistika Komitəsinə istinadən, Azərbaycanda 2021-ci il üzrə sığortaçıların (təkrarsığortaçı) xərclərində təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları 112405,1 min manat olmuşdur. (https://www.stat.gov.az/source/finance/az/bul/Sigorta_2021_illik.pdf) Azərbaycanda sırf təkrarsığorta ilə məşğul olan “AzRe” təkrarsığorta şirkətidir. Həmin şirkət həm fakultativ, həm də obliqator qaydada təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olur. Eyni zamanda bu şirkət Azərbaycanla yanaşı, Ukrayna, Gürcüstan, MDB ölkələrində də təkrarsığorta fəaliyyətinə təminat verir. Həmçinin yük sığortası üzrə təminat ərazisi bütün dünyadır. Təkrarsığorta tutumu sığorta növlərindən asılı olaraq minimum 2 milyon, maksimum 400 milyon manatdır. (<https://azre.az/az/pages/2>)

Cədvəl 21: “AzRe” təkrarsığorta şirkətinin mühasibat balansı (2021)

Aktivlər	99,342,643.16
Öhdəliklər	63,407,018.63
Kapital	35,935,624.53

Mənbə: <https://azre.az/az/financial-results/2021>

Sözükeçən sığortaçının 2021-ci il üzrə gəlirləri 28 840 447,65, xərcləri isə 14 530 428,21 min manat olmuşdur. (<https://azre.az/az/financial-results/2021>)

Digər hansı sığortaçılarımızın təkrarsığorta potensialı olduğunu bilmək üçün onların nizamnamə kapitallarına baxmaq faydalı olar.

Cədvəl 22: 2021-ci il üzrə sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı

Sığortaçı	Nizamnamə kapitalı (manatla, 2021)
1. “A-Qroup Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10005250.00
2. “AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	14600000
3. “Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6500000
4. “Atəşgah” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	5008500
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti (AzərSığorta)	-
6. “Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	11000000
7. “AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	20300000
8. “Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	-
9. “Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8200000
10. “İpək Yolu Sığorta” ASC	-
11. “Meqa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	23000000
12. "Naxçıvansığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6415769
13. “Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	40250000
14. “Paşa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	50000000
15. “Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	-
16. “Qala Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8050000
17. "Xalq Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	15000000
18. “Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	58750500
19. "Aqrar Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	-
20. Meqa Həyat Sığorta Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	11000000

Mənbə: Sığorta şirkətlərinin maliyyə hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Öncə onu qeyd etmək lazımdır qabağında “-“ işarəsi olanlar şirkətlərin 2021-ci il üzrə hesabatları internet portallarında olmadığı üçün boş qaldı. Cədvəldən də görüldüyü kimi 10 şirkətin nizamnamə kapitalı onlara təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmağa imkan verir. Sığorta şirkətlərinin internet portallarında bəzilərinin təşkilati struktur haqqında əldə etdiyimiz məlumatla ,əsasən, Paşa Sığorta, Meqa

Sığorta, Ata Sığorta, Xalq Həyat Sığorta şirkətlərinin struktur bölmələrində təkrarsığorta ilə bağlı departament fəaliyyət göstərir.

Sosial sığorta Azərbaycanda bu sahədəki müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənir. Bu sığortanın tətbiq olunmasının məqsədi əhalinin rifahının daha yaxşı olmasıdır. Adıkeçən sığortada sığortaçı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, sığorta hadisəsi ailə başçısını itirmək, uşağın anadan olması, pensiya yaşının çatması, əmək qabiliyyətinin bir müddətlik itirilməsi, ölüm, uşağa qulluq, əlillik halının müəyyənləşdirilməsi və s. (https://e-qanun.az/framework/3813#_edn6) Ölkədə sosial sığorta fəaliyyəti məşğul olan qurum Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyidir. ƏƏSMN yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondu məcburi dövlət, könüllü sosial sığorta fəaliyyətini həyata keçirir. (<https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>) ƏƏSMN tabeliyində Dövlət Məşğulluq Agentliyi isə işsizlikdən sığorta vəsaitinin idarə olunması ilə məşğul olur. (<https://dma.gov.az/agentlik-about>)

Azərbaycanda əhalinin banklarda olan vəsaitlərini qorumaq üçün Əmanətlərin Sığortalanması Fondu (ƏSF) fəaliyyət göstərir. Bu fonda üzv olan banklar müəyyən haqq ödəməklə müştərilərinin vəsaitlərini sığortalayırlar. Gələcəkdə sığorta hadisəsi baş verdikdə bank müştərisinin qabağında öhdəliyini yerinə yetirə bilmədikdə, müştərinin pulu ƏSF tərəfindən qarşılır. Hal-hazırda ölkədəki bütün banklar fonda üzvdür. (<https://www.adif.az/fund-members>)

Ümumiləşdirsək, belə deyə bilərik ki, Azərbaycan sığorta sahəsi üzrə inkişaf etməkdədir. Sığorta bazarının böyüməsi, şəffaflığın təmin olunması üçün görülən işlər təqdirə layiqdir. Başqa bir mühüm nailiyyət son illər əhalidə sığorta savadlılığının artırılması miqyasında Mərkəzi Bank, digər qurumlar, media tərəfindən görülən işlərdir.

III FƏSİL. DAVAMLİ İNKİŞAFIN YENİ ÇAĞIRIŞLARI QARŞISINDA AZƏRBAYCAN SİĞORTA BAZARI

3.1. Post-pandemiya dövründə Azərbaycan sığorta bazarının inkişaf perspektivləri

Artıq post-pandemiya dövrünə yavaş-yavaş qədəm qoyuruq. Peyvəndləmə, insanlarda xəstəliyə qarşı immunitetin formalaşması onu deməyə əsas verir ki, koronavirus artıq əvvəlki kimi təhlükəli deyil. Bağlanan sərhədlər açılması, xarici ticarət yenidən canlanması, səyahətlərin çoxalması, kütləvi yığışmalar, oflayn görüşlər və s. Bir sözlə, həyat artıq normala dönür. Koronavirus səngiməyə başlasa da, onun həyatımıza gətirdiyi yeniliklər, verdiyi dərslər hələ uzun müddət bizimlə olacaq. Həm pandemiya, həm son zamanlarda baş verən yanğın hadisələri, iqlim dəyişikləri bir daha göstərdi ki, risklər qaçınılmazdır. Əslən Hindistandan olan, “CNN” televiziyasının jurnalisti Fareed Zakarianın qələmə aldığı “Pandemiya sonrası dünya üçün 10 dərs” kitabında beşinci dərs belə adlanır: “Həyat artıq rəqəmsaldır.” (Zakaria F., 2021: s 98) Pandemiya davamlı inkişaf üçün yeni çağırışlar yaratdı. Onlardan ən mühümü rəqəmsallaşma ilə bağlıdır. Rəqəmsallaşma bir çox sahələrə , o cümlədən sığorta sahəsinə də həm şəffaflıq, həm çeviklik, həm əlçatanlıq, yeniliklər gətirir. Azərbaycan sığorta bazarını da post-pandemiya dövründə yeniliklər gözləyir. Bu yeniliklər ,əsasən, sığorta xidmətinin rəqəmsallaşması, bazara yeni məhsulların çıxarılması, sığorta müqavilələrində sığorta hadisəsi hesab olunan halların sayının artması ilə bağlı olacaq. Həmçinin, ölkə sığorta bazarında 2022-ci ildə sığorta yığımlarında azalma olacağı gözlənilir. Çünki, ötən il Cənab Prezident tərəfindən imzalanan fərmana görə hərbi qulluqçuların, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin, ölkə xaricində beynəlxalq qurumlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərdə çalışan şəxslərin icbari sığortasını artıq sığorta şirkəti deyil DSMF edəcək. (<https://president.az/az/articles/view/51537>).

Öncəki fəsildə qoyduğumuz problemlər üzrə həll yolları axtarmağa çalışaq.

1) Daşınmaz əmlakın icbari sığorta bazarında 100 %-ə yaxın nəticə əldə olunmasına çalışmaq

Pandemiyanın gətirdiyi mühüm dəyişiklik hibrid iş rejimi oldu. Bu post-pandemiya dönəmində də müəyyən qədər davam edəcək. Onu da qeyd edirəm ki, insanlar evlərində olduğu müddətdə mənzillərdə hadisə baş vermə ehtimalı da artır ki, bu da daşınmaz əmlakın icbari sığortasının əhəmiyyətini bir daha vurğulayır. Sözügedən sığorta ilə bağlı ölkədə yeni konsepsiya hazırlanıb. Belə ki, bu sahədə müvafiq qurumların bir-birinə inteqrasiyası ilə rəqəmsallaşma nəticəsində qeydiyyatda olan əmlakın sığorta olunmasına nail olacağı gözlənilir. (<https://apa.az/az/maliyye/azerbaycanda-evlerin-icbari-sigortasina-dair-yeni-konsepsiya-hazirlanib-691487>)

Qeyd etmək lazımdır ki, daha öncə istehsalatda baş vermiş bədbəxt hadisələrdən, nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortasında da tətbiq edilən elektronlaşdırılma öz müsbət nəticələrini vermişdir.

2) İcbari tibbi sığorta

İcbari tibbi sığortanın hər kəs üçün əlçatanlığı sahəsində görülən maarifləndirici işlər təqdirə layiqdir. Lakin, hesab edirəm ki, səhiyyə sahəsində tənzimləmə bağlı ciddi işlər görülməlidir. Belə ki, burada əsas problem icbari tibbi sığortanın yalnız müəyyən tibb müəssisələrində keçərli olmasıdır. Başqa sözlə, bu sığorta Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində olan tibb müəssisələrində keçərli deyil. Ona görə düşünürəm ki, yaxşı səhiyyə üçün institusional məsələlərdə təkmilləşməyə ehtiyac var.

Başqa bir məsələ isə tibb işçilərinin, xüsusilə, həkimlərin peşəkarlığı, məsuliyyəti ilə bağlıdır. “Tibbi sığorta” haqqında qanuna ,əsasən, tibb müəssisəsi tərəfindən onun təqsiri üzündən sığortaolunanın sağlamlığına dəymiş zərər ödənilir. (<https://e-qanun.az/framework/80>) Bəs həkim və ya digər tibb işçisinin məsuliyyətsizliyinin, qeyri-peşəkar davranışının bir daha olmaması üçün nə etmək lazımdır? Həmin şəxsləri bir daha tibb müəssisələrinə heç nə olmamış kimi buraxmaq olarmı? Hesab edirəm ki, buna qarşılıq həmin şəxslərə bir daha sahələri üzrə çalışmağa icazə verilməməlidir.

3) Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta ilə bağlı daha təkmil mexanizm, əhalinin bu sığorta məhsulunun əldə edilməsinə çalışmaq

Birinci təklifim həmin sığortanın adının qanunvericilikdə dəyişilməsidir. Mənim fikrimcə, bu növün adı “Yaşamaq gözəldir” ola bilər. Kritik xəstəliklər hələ ki, icbari tibbi sığortanın xidmətlər zərfinə daxil deyil. Bunun səbəbi ,zənnimcə, həmin xəstəliklər üzrə müalicənin baha olmasıdır. Amma düşünürəm ki, bəzi şərtlərlə bunu icbari sığorta təminatına daxil etmək olar:

1) Sığorta limiti tətbiq etməklə. Yəni, müəyyən məbləğə qədər olan hissə İTSDA tərəfindən qarşılana bilər;

4) Sürücülərin kasko sığortadan istifadə etməyə təşviq edilməsi

Sığorta ekspertləri sürücülərimizin televiziyada, radioda bu sığorta məhsulu almamasından gileylənirlər. Təcrübədə bununla bağlı maraqlı hadisələr də olub. Məsələn, bahalı avtomobil idarə edən sürücü dörd il kasko sığorta alıb, heç bir hadisə baş verməyib və fikirləşib ki, beşinci il də hadisə olmayacaq, ona görə həmin sığorta məhsulunu almayıb. Amma beşinci ili hadisə baş verib və külli miqdarda ziyanla üzləşib, təəssüf hissi keçirib. Ona görə düşünürəm ki, belə hadisələrin nümunəsi əsasında məlumatlandırıcı videoçarxların çəkilməsi, bu sığorta məhsulunun hədiyyəli kompaniyalar şəklində satışı uğurlu olar.

5) Həyat sığorta bazarının böyüməsi

Son zamanlarda könüllü həyat sığorta bazarında da artım sevindirici haldır. Azərbaycanda həyat sığortası almaq üçün əmək haqqının yarısına tətbiq edilən vergi və sosial müdafiəyə ayrılan xərclərə güzəştə də uğurlu sayıram. Düşünürəm ki, bu addım sayəsində həm dövlət büdcəmizin vergili gəlirləri artmış olur. Həm də ki, vətəndaş öz yığımlarını şaxələndirmiş olur. Həyat sığortaçılarımız daha çox məhsul sata bilərlər. Bunun üçün düşünürəm ki, əhalini yaş, cins, gəlir səviyyələrinə qruplara ayıraraq, bazara yeni məhsullar çıxara bilərlər.

Həyat sığortası ilə bağlı ABŞ-ın maraqlı təcrübəsi var. Həyat sığortaçıları həm dövlət, həm də kommertiya qiymətli kağızlarının alıcısıdır. Bununla onlar həm özləri

gəlir qazanırlar, həm də dövlətə, digər müəssisələrə fayda vermiş olurlar. (Məmmədli F., 2019: s 30) Bu təcrübə düşünürəm ki, ölkəmizdə tətbiq olunsa düşünürəm ki, faydalı ola bilər, çünki belə olan halda həyat sığortaçılarımızın alternativ gəlir kanalı ola bilər.

6) Aqrar sığortanın tətbiqinin genişlənməsi

“Çörəyin, suyun var, qane ol, otur,

Ən azad bir ölkə, inan ki, odur.”

“Xosrov və Şirin” poeməsindən (Gəncəvi N., 2004: s 447)

Pandemiyanın bizə öyrətdiyi dərslərdən biri də sərhədlər bağlandığı üçün hər bir ölkənin özünü ərzaq ilə təmin etməli olduğunun vacibliyidir. İstər idxaldan asılılığın azalmasında, istərsə də ərzaq təhlükəsizliyimizin davamlı olmasında kənd təsərrüfatının rolu danılmazdır. Ölkəmizdə aqrar sığorta tezliklə indeksə əsaslanan formada tətbiq ediləcək. Bu yanaşmaya ,əsasən, müxtəlif qurumlar tərəfindən toplanılmış məlumatlar əsasında hər bir regionun iqlim, yağıntı və digər xüsusiyyətləri müəyyən ediləcək və nəticədə hər bir ərazi üçün indeks tərtib olunacaq. İndeksə müəyyən olunmuş göstəricinin dəyişməsi artıq sığorta hadisə hesab olunacaq və sığortalılara bərabər ödəniş olacaq. Məsələn, Naxçıvan üçün yağıntının miqdarı 150 mm dir. Müasir texnologiyalar müəyyənləşdirdi ki, bu il Naxçıvana 160 mm yağıntı düşüb. Bu artıq sığorta hadisəsi hesab ediləcək və baxmayaraq ki, sığortalılar ziyan uğrayıb-uğramamasından asılı olmayaraq fermerlərə ödəniş olunacaq. (<https://sigortaliazerbaijan.com/2021/10/05/firdovsi-agasirinov-qarsidaki-dovrde-aqrar-sigortanin-ehate-daiesi-daha-da-genislendirilecek-musahibe/>)

7) Sığorta bazarında rəqabətin çoxalması

Təəssüf ki, Azərbaycan sığorta bazarında rəqabət zəifdir. Məncə bunun səbəblərindən biri şirkətlərin xidmət səviyyələrində və məhsul çeşidliyindəki fərqlərdir. Belə ki, araşdırma nəticəsində müəyyən etdik ki, müştərilərin şikayət etdikləri məqamlar sığorta ödənişinin gecikdirilməsi, personalın xidmət səviyyəsinin aşağı olması, zaman və vaxt itkisi, şəffallıq ilə bağlıdır. Həmçinin bütün sığorta şirkətlərinin internet səhifələrində məhsullar haqqında məlumat almaq səviyyəsi eyni deyil. Bəzi

şirkətlər tam məlumat versələr də, digərində çox az məlumat var. Başqa bir məsələ isə məhsul çeşidliyi ilə bağlıdır. Bəzi şirkətlər çox az çeşiddə məhsul satırlar. Ona görə düşünürəm ki, qeyd olunan məsələlər ilə bağlı sığortaçılar özlərinin düzgün strategiyalarını hazırlasalar, faydalı olar.

8) Təkrar sığorta

Təkrar sığorta ilə bağlı ən mühüm problemimiz bazarda cəmi bir yerli təkrarsığortaçımızın olmasıdır. Düzdür, adi sığortaçılar belə qanunun tələblərini ödədiyi halda təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola bilirlər. Amma təəssüf ki, təkrarsığorta fəaliyyətinə icazəsi olan yerli sığortaçılar haqqında dəqiq statistika tapa bilmədik. Ona görə məsələyə sırf ixtisaslaşmış təkrarsığorta fəaliyyətindən yanaşacağam. Mərkəz Banka istinadən Azərbaycanda çoxlu sayda xarici təkrarsığortaçı reyestra alınıb. Bizim üçün yaxşı olmayan hallardan biri onların içərisində rus təkrarsığortaçılarının sayının kifayət qədər olmasıdır. Azərbaycan şirkətlərinin Rusiya şirkətləri ilə bu sahədə əməkdaşlıq etməsinin səbəbi müqavilələrin daha ucuz olmasıdır. (İbrahimli U., 2022)

Rusiya ilə başqa bir məsələ də var. Bildiyimiz kimi, 22 fevral 2022-ci ildə Azərbaycan və Rusiya arasında Moskva bəyannaməsi imzalanıb. Həmin bəyannamənin müvafiq bəndində qeyd olunur ki, iki ölkə arasında qarşılıqlı hesablaşmalarda milli valyutalardan istifadəyə, eləcə də iki ölkənin bankları arasında birbaşa müxbir münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə imkan yaradılacaq. (<https://www.mfa.gov.az/az/news/no05622>)

Bu o deməkdir ki, sığorta ilə bağlı ödəmələr də çox güman ki, ya Rusiya rublu, ya da Azərbaycan manatı ilə olacaq. Məzənnə dəyişimləri yaxşı hal deyil. Ona görə düşünürəm ki, ölkədən xaricə maliyyə vəsaitlərinin axınının qarşısını almaq, Azərbaycandan xaricə valyuta axınlarının qarşısını almaq üçün yerli təkrarsığorta bazarının inkişafına gərək var. Bunun üçün sırf təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlərin sayı artmalıdır. Burada əsas məsələ kapitalların artması ilə bağlıdır. Bunun

üçün sığortaçılarımız təkcə sığorta yığımlarından gəlir əldə etməməlidirlər, ölkə daxilində geniş investisiya siyasəti həyata keçirə bilərlər.

9) Qiymətli kağızların sığortalanması

Azərbaycan 2030: Sosial iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər sənədində qeyd olunmuşdur: “İqtisadiyyatda uzunmüddətli investisiya resurslarının əsas mənbəyi olan kapital və sığorta bazarının inkişafı sürətləndirilməlidir.”

(<https://president.az/az/articles/view/50474>)

Zənnimcə, qiymətli kağızların, xüsusilə, istiqrazların sığortalanması əhalidə qiymətli kağızlara maraq oyada bilər. Yəni, əhali qiymətli kağız almaq istəyəndə arxayın olacaq ki, qoyduğu pul batmır. Emitent iflas etsə belə, sığorta şirkəti onun pulunu qaytaracaq. Beləliklə, həm sığortaçılar bazara yeni məhsul çıxartmış olacaqlar ki, bu da daha çox sığorta yığımları deməkdir, həm də qiymətli kağızlar bazarı inkişaf etmiş olacaq.

10) Kiber risklərin təminat sığortası

Dünya İqtisadi Forumunun prezidenti Klaus Şvab müəllifi olduğu “Dördüncü sənaye inqilabı” kitabında bildirib ki, kiber hücumlar, kiber müharibələr müasir dövrümüzün aktual məsələlərindəndir. Kiber cinayət nəticəsində şirkətin imicinə mənfi təsir belə, onun gəlirlərinin azalmasına səbəb ola bilər. (Şvab K., 2020: s 73)

Koronavirus pandemiyası elektron ticarətdən, nağdsız ödənişlərdən daha çox istifadə etməyə vəsilə oldu. Bu gün artıq Azərbaycanda yaradılan elektron hökumət sistemi, bank, səhiyyə, təhsil və s. demək olar ki, hər yerdə bütün məlumat-informasiya sistemləri tam elektronlaşdırılıb. Bu o deməkdir ki, kiber risklərin olması üçün mühit var. Kibertəhlükəsizlik sistemi nə qədər güclü olsa belə, hesab edirəm ki, kiber risklərdən sığorta məhsulunu bazara çıxarmağın vaxtıdır.

11) Bank sığortaçılığı

Sığorta məhsullarının bankların vasitəçiliyi ilə satıldığı, dünyada uğurla tətbiq olunan bu modeli araşdırmaya, əsasən, Azərbaycanda “Kapital Bank” ASC tətbiq edir. (<https://www.kapitalbank.az/sigortalar>) Amma ölkədə bir qədər geniş tətbiq olunmasının tam vaxtıdır. Çünki, ölkədə həm kredit bazarına, həm də sığorta bazarına eyni qurum

nəzarət edir. Həmçinin, insanlar bank xidmətlərindən çox istifadə etdiyi üçün banklarda daha çox olurlar nəinki, sığorta şirkətlərində. Banklar sığorta məhsulları satdıqlarına görə sığorta şirkətlərindən müəyyən haqq alacaqlar. Bu həm banklarımızın qeyri-faiz gəlirlərinin, həm də sığorta şirkətlərimizin gəlirlərinin artması deməkdir.

12) Məsul qurumlar tərəfindən daha müfəssəl dataların elan edilməsi

Sığorta ilə bağlı həm vətəndaşların, həm tədqiqatçıların daha yaxşı məlumat alması üçün məsul qurumlar tərəfindən sığorta növləri üzrə daha dərin bölgü, təkrarsığorta haqlarının və ödənişlərinin ölkələr və siniflər üzrə bölgüsü, Azərbaycanda hansı sığorta şirkətlərinə təkrarsığorta fəaliyyəti kimi də məşğul olmağa icazə verdikləri barədə məlumatların ictimaiyyətə açıq şəkildə elan edilməsi fikrimcə, faydalı olar.

3.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpa layihələrində sığorta bazarı məhsullarının rolu

2020-ci il “Pandemiya” ilindən çox “Zəfər” ili kimi yaddaşlarımıza yazıldı. Əzəli torpaqlarımız olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur işğaldan azad olundu. Hal-hazırda həmin ərazilərimizdə bərpa işləri çox böyük uğurla irəliləyir. Bu prosesdə sığorta bazarı da aktiv iştirak etməlidir. Bərpa-quruculuq işlərində də həm icbari, həm könüllü siniflərindən, həm həyat, həm də qeyri-həyat sığorta sahələrindən olan sığorta məhsullarının rolu var. Bu həmçinin sığorta bazarı üçün də imkanların açılması deməkdir. Konkret olaraq hansı sığorta məhsullarına tələbatın olmasını öyrənmək üçün əvvəlcə, həmin ərazilərdə hansı sahələrdə görülən və görülməyəcək olan işlərlə daha yaxından tanış olaq.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə turizm, energetika, ticarət, iaşə, dağ-mədən, kənd təsərrüfatı, yol tikintisi kimi ənənəvi sahələr inkişafını gözləməklə yanaşı yeni iqtisadi sahələr də inkişafı olacaq. (Səmədzadə E., 2021)

Həmçinin, həmin ərazilərdə ağıllı şəhər, ağıllı kənd layihələri həyata keçirilir, eyni zamanda Füzulidə hava limanı istifadəyə verilib və tezliklə Zəngilanda da istifadəyə

veriləcək. Bütün bunları nəzərə alaraq o zaman deyə bilərik ki, Qarabağ və Şərqi-Zəngəzurdə potensial sığorta sahələri aşağıdakılardır:

İşçilərin bədbəxt hadisələrdən icbari sığortası

Azad edilmiş ərazilərdə istər xidmət, istərsə də istehsal sahəsində çalışan şəxslərin istehsalatda baş verə biləcək bədbəxt hadisələrə qarşı sığortası olmalıdır ki, bu da sözügedən icbari sığorta növü üzrə sığortaçıların bağladığı müqavilələrin artmasına səbəb olacağını düşünürəm.

Azad olunmuş ərazilərdə daşınmaz əmlakın sığortası

Hesablamamıza əsasən, işğaldan öncə həmin ərazilərdə 166179 sayda daşınmaz əmlak olmuşdur. Bunlara yaşayış sahələri, məktəblər, bağçalar, məscidlər, istehsalat müəssisələri və s. daxildir. (<https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/muzefferkomandanin-quruculuq-missiyasi-1649709509>) Sığortaçılarımız o ərazilərdə daşınmaz əmlakları sığortalayacaqlar.

Aqrar sığorta

Dədə Qorqud filmində belə bir hissə var: “Torpağı əkmirsənsə qorumağa dəyməz, qorumursansa əkməyə dəyməz.” Azərbaycan həmişə öz torpağını həm qoruyub, həm də qədimdən əkinçilik ənənəsi ilə tanınıb. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur torpaqları kənd təsərrüfatı üçün çox əlverişli torpaqlardır. Amma uzun illərin işğalı, erməni barbarizmi, həmin ərazilərdə yerləşdirilmiş minalar əkinə yararlı torpaqlarımızı yararsız hala salıb. Bitkiçiliklə yanaşı ərazinin iqlim-relyefi heyvandarlıq üçün də əlverişli sahədir. Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi tərəfindən aparılan araşdırmada bununla bağlı statistikada göstərilir: “Ağdam və Füzulinin işğala məruz qalmayan sahələri də nəzərə alınmaqla azad olunmuş ərazilərdə təqribən 232.8 min hektar sahədə birillik və çoxillik əkinlərin aparılacağı, həmçinin 430 min baş iribuynuzlu, 1.6 milyon baş xırdabuynuzlu heyvanlardan ibarət fermaların qurulacağı gözlənilir.” (F.Fikrətzadə, S.Hacıyeva., 2021: s 35)

Görüldüyü kimi bərpa-quruculuq işlərinin bir istiqaməti kənd təsərrüfatı olduğuna görə bu o deməkdir ki, aqrar sığortanın da əhatə dairəsi genişlənəcək.

Səyahət sığortası

Post-pandemiya və post-müharibə dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün aktual olan məsələlərdən biri turizmdir. Həm qış, həm yay mövsümlərində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur turistlərin cəlb olunması üçün əlverişli məkandır. Həmçinin, burada olan müalicəvi resurslar da regionun əhəmiyyətini artırır. Bunun da nəticəsi olaraq düşünürəm ki, əgər turistlər üçün sərfəli qiymət, şərtlər olarsa ölkədə həm ölkədaxili, həm də ölkəxarici turzimin inkişafına nail olmaq olar ki, nəticə etibarilə bu da səyahət sığortasına tələbatın artmasına səbəb olacaq.

Kiber risklərdən təminat sığortası

Hazırda dördüncü sənaye dövrünü yaşayırıq. Dövrümüz internet, data dövrüdür. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sözügedən sığortanın tətbiqinə əsas “Ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” layihələridir. Gəlin ilk öncə həmin layihələr haqqında ətraflı məlumat verək. “Ağıllı şəhər, ağıllı kənd” konsepsiyası dünyada ilk dəfə 1994-cü ildə Amsterdamda tətbiq olunmağa başlanılıb. Azərbaycanda Ölkə başçısı Cənab İlham Əliyev 19 aprel 2021-ci ildə “Ağıllı şəhər, ağıllı kənd” konsepsiyasının hazırlanması ilə bağlı sərəncam imzaladı. İlk dəfə Zəngilanın Ağalı kəndində tətbiq olunacaq bu layihə alternativ enerjiyə, sürətli internetə, distant tibbi müayinəyə, böyük data mərkəzinə, ekolji istiliyə və s. əsaslanır. Şəxsi məlumatların, əhəmiyyətli dataların kənar şəxslərin əlinə keçməməsi üçün kibertəhlükəsizlik tədbirləri ilə yanaşı, bu risklərin də sığorta şirkətləri tərəfindən təminat altına alınması uyğun olar. Azərbaycanda bununla bağlı problem bu sahədə risklərin qiymətləndirilməsini aparan mütəxəsislərin olmamasıdır. Amma qardaş Türkiyənin bu sahədəki təcrübəsindən faydalanmaq olar.

Nəqliyyat vasitələrinin sığortası, avadanlıqların sığortası

Respublikamızın digər bölgələri üçün keçərlilən olan nəqliyyat sığortası qaydaları bura üçün də keçərlidir. Amma fikirləşirik ki, sığortaçılarımız bərpa layihələrinə dəstək olmaq üçün yaxşı olar ki, sığorta təminatlarını genişləndirsinlər. Əldə etdiyimiz məlumata əsasən, həmin ərazilərdə minaya düşən avadanlıqlar üçün sığorta ödənişi

verilmir. Əlbəttə ki, bu müqavilənin şərtlərinə görədir. Lakin, sığorta müqavilələrinə yenidən baxmaq və bərpa işləri bitənə qədər bu kimi risklərin sığorta təminatına daxil edilməsi faydalı olar.

Orada yaşayacaq əhalinin sosial və icbari tibbi sığortası

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda əhalimizin 10 faizi, yəni 1 milyon insanın qayıtması gözlənilir. (<https://www.bizimyol.info/az/news/330461.html>) Həmin şəxslərin də digər vətəndaşlarımız kimi sosial və tibbi sığortası olacaq. Bu o deməkdir ki, DSMF-nin rolu artacaq. Bundan əlavə, o ərazilərdə icbari tibbi sığortanın keçərli olduğu tibb müəssisələri olacaq.

Beynəlxalq yükdaşımalarda sığortası

Şərq və Qərbin vəhdətində, Xəzərin sahilində yerləşən vətənimiz çox əhəmiyyətli nəqliyyat imkanlarına malikdir. Zəngəzur dəhlizi həm Avropa və Asiyayı, həm türk dünyasını birləşdirir. Bu o deməkdir ki, həm avtomobil, həm dəmiryolu ilə daşınan bütün yüklər sığortalanmalı olacaq.

Böyük risklərin ötürülməsi üçün təkrar sığorta

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda böyük ölçüdə qiymətdirilən risklər təyyarələrin, logistika vasitəsilə yükdaşımalarda, tikiləcək olan böyük sahədə əmlak, kiber təhlükələrdir. Bu kimi riskləri yerli sığortaçılarımız və ya təkrarsığortaçımız xarici təkrarsığortaçılara ötürə bilər. Zənnimcə, Türkiyə-Azərbaycan birgə təkrarsığorta şirkəti də yaradıla bilər.

Ümumiləşdirsək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, sığorta bazarımızın inkişafı birbaşa iqtisadiyyatla, əhalinin rifahı ilə bağlıdır. Çünki, iqtisadiyyat inkişaf etdikcə, yeni sahələr meydana gəldikcə risklər də ortaya çıxır. Həmçinin, ölkəyə xarici investorların gəlməsi üçün ilk öncə onları arxayınlaşdırmaq lazımdır ki, onlar ziyanla üzləşməyəcəklər, ziyanla üzşlənəcəklər belə sığorta onların təminatı olacaq. Yeni müəssisələr yaradılacaq. Bu da o deməkdir ki, dövlət büdcəsində vergili gəlirlər artacaq. Büdcə gəlirləri artdıqca dövlətimiz əhalinin sosial müdafiəsinə daha çox vəsait ayıracaq. İqtisadiyyat inkişaf etdikcə, məşğulluq, əhalinin gəlirləri artacaq. Belə olan

halda əhali yığım, həyat sığortası barəsində daha çox düşünəcək, həmçinin icbari tibbi, sosial sığorta üçün daha çox vəsait ödəmiş olacaq.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, sığorta təlatümlərə dayanıqlı sahədir. Azərbaycanda son illərdə tənzimləyici orqanın dəyişməsi, sığorta ilə balacadan böyüyə hər kəsin maarifləndirilməsi üçün görülən işlər, sığortada rəqəmsallaşmanın gücləndirilməsi istiqamətində atılan addımlar öz bəhrəsini verir, sığorta bazarı böyüyür.

1) Daşınmaz əmlakın icbari sığorta bazarında 100 %-ə yaxın nəticə əldə olunmasına çalışmaq.

Sözügedən sığorta ilə bağlı ölkədə yeni konsepsiya hazırlanıb. Belə ki, bu sahədə müvafiq qurumların bir-birinə inteqrasiyası ilə rəqəmsallaşma nəticəsində qeydiyyatda olan əmlakın sığorta olunmasına nail olacağı gözlənilir.

(<https://apa.az/az/maliyye/azerbaycanda-evlerin-icbari-sigortasina-dair-yeni-konsepsiya-hazirlanib-691487>)

2) İcbari tibbi sığortanın təkmilləşməsi üçün səhiyyə sahəsində institusional məsələlərdə təmilləşməyə ehtiyac var. Bundan əlavə məsuliyyətsiz hərəkət edən tibb işçilərini bir daha tibb sahəsinə buraxmaq lazım deyil.

3) Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta ilə bağlı daha təkmil mexanizmin hazırlanmasına ehtiyac var. Çünki, bu xəstəliklər icbari tibbi sığorta təminatına daxil deyil. Əhalinin bu sığorta məhsulunun əldə edilməsinə çalışmaq üçün birinci təklifim həmin sığortanın adının qanunvericilikdə dəyişilməsidir. Mənim fikrimcə, bu növün adı “Yaşamaq gözəldir” ola bilər. Zənnimcə, aşağıdakı şərtlə bunu icbari tibbi sığorta təminatına daxil etmək olar:

1. Sığorta limiti tətbiq etməklə. Yəni, müəyyən məbləğə qədər olan hissə İTSDA tərəfindən qarşılana bilər.

4) Sürücülərin kasko sığortadan istifadə etməyə təşviq edilməsi üçün məlumatlandırıcı videoçarxların çəkilməsi, bu sığorta məhsulunun hədiyyəli kompaniyalar şəklində satışı uğurlu olar.

5) Həyat sığorta bazarının böyüməsi üçün sığortaçılarımız əhalini yaş, cins, gəlir səviyyələrinə qruplara ayıraraq, bazara yeni məhsullar çıxara bilərlər.

6) Aqrar sığortanın tətbiqinin genişlənməsi üçün ölkədə tezliklə indeks əsaslı sığorta tətbiq ediləcək. (<https://sigortaliazerbaijan.com/2021/10/05/firdovsi-agasirinov-qarsidaki-dovrde-aqrar-sigortanın-ehate-daiesi-daha-da-genislendirilecek-musahibe/>)

7) Sığorta bazarında rəqabətin çoxalması üçün sığortaçılarımız mikro səviyyədə problemləri həll etməyi bacarmalıdırlar. Məsələn, ödənişi gecikdirməməli, zərərləri düzgün hesablamalı, bazarı yaxşı araşdırmalıdırlar.

8) Yerli təkrar sığorta bazarının tətbiqinin genişlənməsi üçün sığorta şirkətləri nizamnamə kapitallarını artırmalıdırlar. Hesab edirəm ki, sığortaçıların gəlirləri sığorta yığımları ilə məhdudlaşmamalı, geniş investisiya siyasəti həyata keçirməlidirlər.

9) Zənnimcə, qiymətli kağızların, xüsusilə, istiqrazların sığortalanması əhalidə qiymətli kağızlara maraq oyada bilər. Yəni, əhali qiymətli kağız almaq istəyəndə arxayın olacaq ki, qoyduğu pul batmır. Emitent iflas etsə belə, sığorta şirkəti onun pulunu qaytaracaq. Beləliklə, həm sığortaçılar bazara yeni məhsul çıxartmış olacaqlar ki, bu da daha çox sığorta yığımları deməkdir, həm də qiymətli kağızlar bazarı inkişaf etmiş olacaq.

10) Koronavirus pandemiyası elektron ticarətdən, nağdsız ödənişlərdən daha çox istifadə etməyə vəsilə oldu. Bu gün artıq Azərbaycanda yaradılan elektron hökumət sistemi, bank, səhiyyə, təhsil və s. demək olar ki, hər yerdə bütün məlumat-informasiya sistemləri tam elektronlaşdırılıb. Bu o deməkdir ki, kiber risklərin olması üçün mühit var. Kibertəhlükəsizlik sistemi nə qədər güclü olsa da, hesab edirəm ki, kiber risklərdən təminat sığortası məhsulunu bazara çıxarmağın vaxtıdır.

11) Banklar sığorta məhsulları satdıqlarına görə sığorta şirkətlərindən müəyyən haqq alacaqlar. Bu həm banklarımızın qeyri-faiz gəlirlərinin, həm də sığorta şirkətlərimizin gəlirlərinin artması deməkdir.

12) Sığorta ilə bağlı həm vətəndaşların, həm tədqiqatçıların daha yaxşı məlumat alması üçün məsul qurumlar tərəfindən sığorta növləri üzrə daha dərin bölgü, təkrarsığorta haqlarının və ödənişlərinin ölkələr və siniflər üzrə bölgüsü, Azərbaycanda

hansı sığorta şirkətlərinə təkrarsığorta fəaliyyəti kimi də məşğul olmağa icazə verdikləri barədə məlumatların ictimaiyyətə açıq şəkildə elan edilməsi faydalı olar.

13) Əzəli torpaqlarımız olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur işğaldan azad olundu. Hal-hazırda həmin ərazilərimizdə bərpa işləri çox böyük uğurla irəliləyir. Bu prosesdə sığorta bazarı da aktiv iştirak etməlidir. Bərpa-quruculuq işlərində də həm icbari, həm könüllü siniflərindən, həm həyat, həm də qeyri-həyat sığorta növlərindən olan sığorta məhsullarının rolu var. Bu həmçinin sığorta bazarı üçün də imkanların açılması deməkdir. Həmin ərazilərdə prioritet sığorta məhsulları: işçilərin bədbəxt hadisələrdən icbari sığortası, daşınmaz əmlakın sığortası, aqrar sığorta, nəqliyyat vasitələrinin və avadanlıqların sığortası, kiber risklərdən təminat sığortası, beynəlxalq yükdaşımalarda sığortası, təkrar sığorta, səyahət sığortası, orada yaşayacaq əhalinin sosial və icbari tibbi sığortası.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

Azərbaycan dilində:

1. Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., Xudiyev N.N., (2018), Sığorta. Dərslik. Bakı, “Koorperasiya”, 417 səh.
2. Bayramov V., “İnkişafın dayanıqlılığı fenomeni: nəzəri interpretasiya.” İqtisadi Artım və İctimai Rifah, 2021, № 2, səh. 67-80.
3. Eyvazov E., Balabəyova N., (2019), Beynəlxalq nəqliyyat əməliyyatları. Dərs vəsaiti. Bakı, “Elm və təhsil”-336 səh.
4. Əsədova S., “İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması aqrosığortanın inkişaf perspektivi kimi”. İqtisadi Artım və İctimai Rifah, 2021, № 1, səh 147-156.
5. Ələkbərov Ə.Ə., Məmmədov Z.F., Hüseynova A.T.,(2021), Maliyyə bazarları. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti, Bakı, “AA” Kompüter Poliqrafiya Mərkəzi -232 səh.
6. Əzimova Sevda, 2018, “Azərbaycanda sığorta işinin tarixi, müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri” mövzusunda magistr dissertasiyası, <https://unec.edu.az/application/uploads/2018/11/Z-MOVA-S-B-N-V-DAD-.pdf>, 71 səh
7. Fikrətzadə F., Hacıyeva S., “İşğaldan azad olunan ərazilərimizdə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqamətləri və istehsal göstəricilərinin proqnozlaşdırılması”, Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, № 4 (34), 2020, səh 23-37
8. Gəncəvi Nizami, (2004), Xosrov və Şirin, Rza Rəsul / Yusifli Xəlil, Bakı, “Lider”, 510 səh
9. Hüseynov S., (2020). “Davamlı inkişafın sosial-fəlsəfi mahiyyəti”. Davamlı inkişafın sosial və fəlsəfi problemləri (kollektiv monoqrafiya), 1-ci kitab. Səh 20-54
10. Həsənov Rəşad, 2014, “Əhaliyə sığorta xidmətinin səviyyə və dinamikasının statistik qiymətləndirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyası, <http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/rasad24.pdf>, 98 səh

11. İbrahimov E.R., Hüseyinov M.C., Salahov E.A., Abbasova Y.Ə, (2017), Sığorta işi. Dərslük. Bakı, 297 səh
12. İbrahimov C.H., Hüseyinov M.C., Salahov E.A., “Kənd təsərrüfatında indeksli sığortanın nəzəri aspektləri və azərbaycanda tətbiqi perspektivləri”, Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, 2021, № 2 (36), səh 21-34
13. İbrahimli U., “Kiber-risklər və sığorta təminatı”. Risk analitik-biznes, 2017, № 3, səh 42-45
14. İbrahimli Uğur, (19.09.2021). “Sığorta bazarlarının müqayisəsi”. “Sığorta” qəzeti. Səh 2
15. İbrahimli Uğur, (27.03.2022). “Rusiya-Ukrayna müharibəsinin sığorta bazarına təsiri”. “Sığorta” qəzeti. Səh 2
16. Qruber Conatan, (2021), Dövlət maliyyəsi və dövlət siyasəti, Qarayeva.A., Cəfərova.N., Ömərov.T., Məmmədli.M./ Cəfərli Famil, Bakı, “TEAS Press”-806 səh.
17. Məmmədli Fərid, 2019, “Həyatın yığım sığortasının perspektivləri. Dünya və Azərbaycan reallığı” mövzusunda magistr dissertasiyası, (https://unec.edu.az/application/uploads/2019/10/M-mm-dli-F-rid-liabbas_251019.pdf), 79 səhifə
18. Səməndərov S.S., “Azərbaycanda sığorta işinin təşkili tarixindən: XX əsrin 20-30-cu illəri”. Azərbaycanın vergi jurnalı, 2013, № 1, səh 165-182.
19. Səmədzadə Elşad, (4-10.11.2021). “Davamlı inkişafın məntiqi nəticəsi-Qələbə”. “İqtisadiyyat” qəzeti. Səh 4
20. Şarma Robin, (2015), Uzaqgörən liderlərin 8 ritualı, Günəşli Nigar / Hacıbəyli Rövşən, Bakı, “Qanun”-331 səh.
21. Şvab Klaus, (2020), Dördüncü sənaye inqilabı, Bağırzadə.E., Əlizadə.T. / Muradov Ədalət, Bakı, “İqtisad Universiteti”-200 səh.

İngilis dilində:

1. Akerlof G., “The market for “Lemons”: Quality Uncertainty and The Market Mechanism”. Quarterly journal of Economics (1976), p 488-450
2. Gulseven O., Al Harmoodi F., Al Falasi M., ALshomali İ., “How the COVID-19 Pandemic Will Affect the UN Sustainable Development Goals?” (May 4, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3592933>
3. Huseynov A.G., Samedzade E.Z., “Global pandemic call and sustainable development”. UNEC, 55th International Scientific Conference on Economic and Sosial Development – Socio Economic Problems of Sustainable Development- Baku, 18-19 June 2020, p.56-62.
4. Holliday S., Remizova İ., Stewart F., “The Insurance Sector’s Contribution to the Sustainable Development Goals (SDGs)” World Bank Group, 2021, volume 28
5. Preda A., Popescu M., Driga I., “The impact of covid-19 on global insurance market”. MATEC Web of Conferences 342, 08012 (2021) UNIVERSITARIA SIMPRO 2021, p 1-6
6. Parris, T., Kates, R., “Characterizing And Measuring Sustainable Development”, Annual Review Of Environment And Resources. 2008, Vol 28(1), p 559-586.
7. Sugimoto N., Windsor P., “Regulatory and Supervisory Response to Deal with Coronavirus Impact—The Insurance Sector” IMF Special series on COVID-19, 2020, volume 6
8. Kirti D., Shin M., “The impact of COVID-19 on insurers”, IMF Research special series on COVID-19, 2020, volume 11

Türk dilinde:

1. Gedik Y., “Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma”. International journal of economics, politics, humanities, social sciences, 2020, vol 3, s 197-205

2. Önder H., “Sürdürülebilir kalkınma anlayışında yeni bir kavram: Döngüsel ekonomi”. Dumlupınar üniversitesi, Sosyal bilimler dergisi, 57. Sayı / temmuz 2018, sayfa 196-204
3. Sachs Jeffrey, (2019). “Sürdürülebilir kalkınma çağı”, Barış Gönülşen / Ebru Tomris Aydoğan, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 492 sayfa
4. Yıldırım F., “Sigorta tarihine türk hukuku ve mukayeseli hukuk açısından kısa bir bakış”. Adnan Menderes Üniversitesi, 3. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal ve Teknik Bilimler Kongresi-Aydın, 28-30 Nisan 2016, sayfa 210-222
5. Zakaria Fareed, (2021) “Pandemi sonrası dünya için 10 ders”, Yasemin Karalı / Senem Tüfekçioğlu Özdemir, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 308 sayfa

Rus dilinde:

1. Таранов П. (2005), 120 философов: Жизнь. Судьба. Учение. Мысли: Универсальный аналитический справочник по истории философии. Симферополь, «Реноме»-704 с

İnternet resursları:

1. <https://e-qanun.az/framework/13983>
2. <https://e-qanun.az/framework/3813>
3. <https://e-qanun.az/framework/80>
4. <https://e-qanun.az/framework/43124>
5. <https://e-qanun.az/framework/22228>
6. <https://e-qanun.az/framework/13678>
7. <https://e-qanun.az/framework/3050>
8. <https://e-qanun.az/framework/3896>
9. <https://e-qanun.az/framework/6182>
10. <https://e-qanun.az/framework/19789>
11. <https://www.un.org/millenniumgoals/>
12. <https://sdgs.un.org/goals>

13. <https://www.agcs.allianz.com/news-and-insights/reports/allianz-riskbarometer.html>
14. <https://edu.e-cbar.az/course/view.php?id=73>
15. content.naic.org
16. <https://www.cbirc.gov.cn/en/view/pages/index/index.html>
17. [www.bafin.de.iclg.com](http://www.bafin.de/iclg.com),
18. www.fi.se
19. http://cbr.ru/eng/about_br/bankstructute/dsr/
20. <https://seddk.gov.tr>
21. www.sabah.com.tr/galeri/yasam/hz-mevlana-sozleri-en-guzel-ozlu-ve-resimli-mevlana-celaleddini-rumi-sozleri/6
22. <https://www.iii.org/publications/insurance-handbook/economic-and-financial-data/world-insurance-marketplace>
23. <https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2021-03.html#>
24. https://assets.lloyds.com/assets/lloyds-covid-19-final2/1/Lloyds_covid-19_FINAL2.pdf
25. <https://www.luxembourgforfinance.com/en/publication-article/insurance-in-luxembourg/>
26. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>,
27. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=25445>
28. <https://www.fitchratings.com/research/insurance/market-volatility-is-ukraine-wars-main-risk-for-european-insurers-17-03-2022>
29. <https://www.theguardian.com/business/2022/mar/24/ukraine-war-will-present-major-insurance-claims-warns-lloyds-of-london>
30. <https://www.pasha-insurance.az/az/about-us/structure>
31. <https://vergiler.az/news/taxes/1929.html>
32. <https://customs.gov.az/az/faydali/xeberler/4826/>

33. https://bakuresearchinstitute.org/wp-content/uploads/2022/01/MHI_analyse_aze.pdf
34. <https://asf.gov.az/governing-body/organizational-structure>
35. https://www.stat.gov.az/source/finance/az/bul/Sigorta_2021_illik.pdf
36. <https://azre.az/az/pages/2>
37. cbar.az
38. <https://president.az/az/articles/view/51537>
39. <https://apa.az/az/maliyye/azerbaycanda-evlerin-icbari-sigortasina-dair-yeni-konsepsiya-hazirlanib-691487>
40. <https://sigortaliazerbaijan.com/2021/10/05/firdovsi-agasirinov-qarsidaki-dovrde-aqrar-sigortanin-ehate-daiesi-daha-da-genislendirilecek-musahibe/>
41. <https://www.mfa.gov.az/az/news/no05622>
42. <https://president.az/az/articles/view/50474>
43. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/muzefffer-komandanin-quruculuq-missiyasi-1649709509>
44. <https://www.bizimyol.info/az/news/330461.html>
45. <https://www.youtube.com/watch?v=NtAfKw1BY14&t=5580s>
46. <https://www.youtube.com/watch?v=U9IsUDAVby8>
47. <https://www.youtube.com/watch?v=02aOnycRZGo>
48. <https://www.youtube.com/watch?v=wCcqlpDGrWw>
49. <https://www.youtube.com/watch?v=4kEXHARaKvc>
50. <https://qafqazinfo.az/news/detail/oten-il-ehalinin-42-faizi-icbari-tibbi-sigortadan-yararlanib-362315>
51. <https://g.co/kgs/ipDX69>
52. <https://danx.gov.az/pages/52/beynəlxalq+əməkdaşlıq>
53. <https://www.investopedia.com/terms/h/hhi.asp>
54. <https://www.kapitalbank.az/sigortalar>
55. <https://www.adif.az/fund-members>

56. <https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>

57. <https://dma.gov.az/agentlik-about>

Cədvəllərin siyahısı:

Cədvəl 1: Davamlı inkişaf məqsədlərinin sinifləndirilməsi.....	17
Cədvəl 2: Ölkələrin sığorta bazarının tənzimləyiciləri.....	30
Cədvəl 3: Dünya sığorta bazarı üzrə göstəricilər (min ABŞ dolları).....	33
Cədvəl 4: 2019-2020 ci illərdə top 20 ölkənin sığorta bazarı üzrə göstəriciləri.....	33-34
Cədvəl 5: Top 10 ölkənin sığorta sahələri üzrə yığımları (milyard ABŞ dolları).....	34
Cədvəl 6: Top 10 ölkədə sığortanın nüfuzetmə faizi.....	35
Cədvəl 7: Top 10 ölkədə sığorta sıxlığı göstəricisi.....	36
Cədvəl 8 : 2018-2021-ci illər üzrə sığortanın nüfuzetmə faizi.....	42
Cədvəl 9: 2018-2021-ci illər üzrə sığorta sıxlığı göstəricisi.....	42
Cədvəl 10: Azərbaycan sığorta bazarının Rusiya və Türkiyə sığorta bazarı ilə müqayisəsi (2020)...	42
Cədvəl 11: Könüllü sığorta bazarının həyat sığorta növü üzrə yığımlar (min manatla).....	45
Cədvəl 12: Könüllü sığorta bazarının həyat sığortası üzrə ödənişlər (min manatla).....	45
Cədvəl 13: Könüllü sığorta bazarında şəxsi sığorta üzrə sığorta haqları (min manatla).....	46
Cədvəl 14: Könüllü sığorta bazarında şəxsi sığorta üzrə sığorta ödənişləri (min manatla).....	46
Cədvəl 15: Könüllü sığorta bazarında əmlak sığortası üzrə yığımlar (min manatla).....	47
Cədvəl 16: Könüllü sığorta bazarında əmlak sığortası üzrə ödənişlər (min manatla).....	47
Cədvəl 17: İcbari sığorta bazarında qeyri-həyat sığortası növləri üzrə yığımlar (min manatla).....	49
Cədvəl 18: İcbari sığorta bazarında qeyri-həyat sığortası növləri üzrə ödənişlər (min manatla).....	49
Cədvəl 19: Sığorta şirkətlərinin bazar payı (2021-ci il, % ilə).....	50
Cədvəl 20: Sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarına nisbəti (sığortaçılar üzrə, 2021).....	51
Cədvəl 21: “AzRe” təkrarsığorta şirkətinin mühasibat balansı (2021).....	55
Cədvəl 22: 2021-ci il üzrə sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı.....	55

Şəkillərin siyahısı:

Şəkil 1: Sığorta növləri.....	21
Şəkil 2: 2022-ci il üçün qlobal biznes riskləri proqnozu.....	24

Şəkil 3: Sığorta tarifiinin strukturu.....	28
Şəkil 4: Sığorta yığımlarının mədaxilinə görə bölgü.....	38
Şəkil 5: Mülki Məcəllədə sığortanın təsnifatı.....	39
Şəkil 6: Paşa Sığortanın strukturu.....	39
Şəkil 7: Azərbaycan sığorta bazarının göstəriciləri (milyon manatla).....	40
Şəkil 8: Azərbaycan sığorta bazarının sığorta sahələri üzrə göstəriciləri (milyon manatla).....	41
Şəkil 9: 2018-2021-ci illərdə sığorta bazarı (milyon manatla).....	41
Şəkil 10: Könüllü sığorta bazarı üzrə göstəricilər (milyon manatla).....	43
Şəkil 11: 2018-2021-ci illərdə könüllü həyat sığorta bazarı üzrə göstəricilər.....	44
Şəkil 12: Könüllü sığorta bazarının qeyri-həyat sahəsi üzrə göstəriciləri (milyon manatla).....	46
Şəkil 13: İcbari sığorta bazarı üzrə göstəricilər (milyon manatla).....	48
Şəkil 14: İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta üzrə göstəricilər (min manatla).....	48
Şəkil 15: Könüllü tibbi sığorta üzrə göstəricilər (min manatla).....	53